

56.566

56.50

324

56.566

100
75

321

ERDÉLYIEK LEGELTETÉSE MOLDVA-HAVASALFÖLDÉBEN

(GAZDASÁGTÖRTÉNELMI FORRÁSTANULMÁNY)

LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

Dr. VERESS ENDRE

Dr. TAGÁNYI KÁROLY EMLÉKEZETÉNEK AJÁNLVA

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1928

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1890-1891

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1890-1891

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ERDÉLYIEK LEGELTETÉSE MOLDVA-HAVASALFÖLDÉBEN

(GAZDASÁGTÖRTÉNELMI FORRÁSTANULMÁNY)

LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

Dr. VERESS ENDRE

Dr. TAGÁNYI KÁROLY EMLÉKEZETÉNEK AJÁNLVA

BUDAPEST

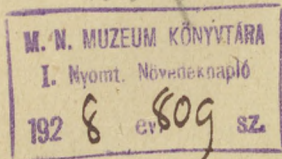
STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1928

Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből

56566

~~Ylving. h.~~
B21

Kiadja a szerző. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

ERDÉLYBEN ősidőkre visszamenő szokás volt, hogy a juhsgazdák és más állattenyésztők juhaikat és egyéb marhájukat késő ősszel kihajtották legelni és telelni a szomszédos Havasalföldébe és Moldovába, ahonnan azokat kora tavasszal meghívva hozták vissza.

Brassótól nyugatra Fogarason át Hunyadig, sőt le a Bánátig, a déli havasok szorosain át Tömösnél és Törösvárnál, a Vöröstoronynál és a Vulkán-hágón le Vodicáig Oláhországba, Háromszéktől pedig Csíkon át fel egész Máramarosig a Bodzaiszoroson le Havasalföldébe, a keleti szorosokon, a Gyimesen, Tölgyesen és Ojtozon meg kivált a grozesti vámon át Moldovába hajtották ki nyájaikat téli legelőre. Ez a kihajtás évről-évre visszatérő azonos időben és formák közt történt az erdélyi juhsgazdák részéről, kiket az egész Balkán-félszigeten ismertek. E juhsgazdák neve általában *mokán* s a Barcaságon *bársan*, ez országrészről így nevezve, melynek neve románul Bârsa; a szeben-fogarasvidéki felföldön *cucuieni*, a törösváriaké *moroieni* vagy általánosságban egyszerűen *csobán* (pásztor) avagy erdélyi tájszólással *pakurár* és magyaros kiejtéssel *pakulár* vagy *bács*, miként őket — főleg magyar vidéken — nevezték s nevezik ott mai napig, nyilván ősidőkig felmenő (talán dák-trák) terminológia alapján. Viszont Erdélyt következetesen Magyarországnak (Țara ungureascănak) mondták, még hivatalos moldva-havasalföldi oklevelek is, már a középkor óta, miként azt a juhászok napjainkig is nevezik.

A legeltetésnek e sajátos formája, mely egy ország nagy társadalmi rétegét hajtja évről-évre külföldre s amely mellett a juhász képes hosszú időre (az esztendő nagyobbik felére) megválni otthonától, feleségétől és gyermekeitől vagy esetleg azokat magával hurcolva, kényelmesebb otthonától megfosztani, kisebb arányokban mind a mai napig fennmaradt. Ez az ősi szokás félországot készítetett a múltban minden évben kettős vándorlásra. Ez a vándorlás (transhumatio) magyarázatát azonban csak részben találja meg abban a tényben, hogy a román nép pásztornép, miként azt számos tény bizonyítja, s hogy a juhászat különleges román foglalkozás, még tiszta magyar vidéken is, melyet az századok óta előszeretettel űzván, maga a nép öröklött hajlamot tanúsít iránta. Ez magyarázza meg azt a körülményt is, hogy az erdélyi oláhok egyik legrégebbi ok-

leveles nyoma a szászokkal kapcsolatban (1383-ból) s a magyarokkal (1407-ből) a szászok keresztényfalvi s a magyarok apahidai mezőin legelő juhászokra vonatkozik.

E hajlamának folyománya viszont, hogy annyira szereti a szabad természetet s igaza van annak a magyar erdésznek — *Földes János*nak — aki másfél évtizedet töltvén oláh juhosgazdák közt, róluk írt kis művét azzal a kijelentéssel vezeti be, hogy nincsen a földkerekségén nép, melynek egész élete, első feltűnése óta mostanáig, annyira össze volna forrva az erdővel, mint az oláh népe. Erdészünknek köszönhetjük azt a további megállapítást is, hogy csak az oláh ismeri igazán minden zezegugát a nagy rengetegnek, még vegyes lakosságú vidéken is, de azt nemcsak ismeri, hanem jellemző nevet is ad még a legjelentéktelenebb gerincnek és pataknak is. Amellett a juhról szólnak — úgymond — kedvenc dalai s kifejezésre jut egész jelleme az elveszett és megint megtalált juhról szóló ének közkedvelt dalaiban.

I.

A román nép e finoman vázolt hajlamai és hagyományos vonzalma mellett azonban a juhosgazdák vándorlását — véleményem szerint — mégis inkább a helyi körülmények s a földrajzi viszonyok határozzák s egyben magyarazzák meg. Hisz a Kárpátok keleti s főleg déli karaját hamarabb éri és tovább melegíti a felkelő nap s így a moldva-havasalföldi vajdaságok éghajlata enyhébb, állandóbb és szélből védettebb, mint a Kárpátok északnak fekvő, illetőleg nyugatra lankásodó részei, melyeket csupán délutáni napsugár érint, amiért azok nedvesebbek és mégis gyengébb fűvűek s kevésbé köverek. Ezenkívül — Csík, Gyergyó és Kászonszékek 1726-iki emlékirata szerint — az erdélyi havasokban a fagyok nagyok lévén, a tél korábban s a tavasz viszont később kezdődik és makkos erdők hiányában az emberek ősidők óta kénytelenek voltak marháikat, juhaikat és sertéseiket Moldovába áthajtani, habár ott azok adója, még a XVIII. század közepén is, nagyobb volt, mint Erdélyországban.

Elterjedhetett e szokás azért is, mert a vizenyős erdélyi völgyekben, egy tapasztalt gazda-ismerősöm szerint, viszont az *anthrax* (lépfene) is gyakori, ami amott, a moldva-havasalföldi legelőkön ritkább s nem fordul elő oly mértékben, mint Erdélyben, melynek szélsőséges éghajlata és változó hegyi levegője nem elég alkalmas a juhtenyésztésre. Hisz ismeretes, hogy augusztusban az éjjelek már igen hűvösek s a juhok nappal felhevült vérét annyira izgatja az éjjeli hirtelen hűvösség, hogy az lázt okoz az állatoknál, amelyek a sok esőtől nyálkássá váló fűvet sem szívesen eszik, mert az még szénának eltéve sem oly íz, mint a két szomszédos ország alföldein termő.

E kedvező földrajzi viszonyok folytán a fű a Dunavidéken, Havasalföldében — egy 1719-iki hivatalos jelentés szerint is — sokkal hamarább zöldül, mint Erdélyben; egy más oklevél szavai szerint pedig a legelők ott nyáron a legjobbak és legbőségesebbek, ami a külföldi legeltetőkre is vonzólag hatott. Szeben város tanácsa 1704-ben nyíltan kijelenti, hogy Erdélyben a legelők hiánya miatt az állatok éheznek s kénytelenek Havasalföldébe kimenni; de a legelők — egy 1770-iki további hivatalos jelentés nyomán — még nyári legelőre sem elegendők, a mezőkön pedig olyan kevés a széna, hogy azt még a hadsereg számára is nehezen lehet beszerezni, nemhogy a juhnyájaknak elegendő lenne. Ha pedig néha bő szénatermés van, úgy felhág a széna ára, hogyha a juhokat itthon telelnék, rámenne az egész juhgazdaság jövedelme. A juhtenyésztés ekként Erdélyben annyira összeforrott ezzel a külföldi ősi legeltetéssel, hogy anélkül az fenn sem állhatna. Ha tehát a kormány — folytatja az idézett jelentés — ezt a legeltetést megtiltja, a gazdák vagy kevesbitik, vagy pedig felosztatják juhnyájukat, aminek aztán az adókincstár és a kereskedelem látná kárát. Másfelől a posztókészítéshez, gyapjúszővéshez és harisnyakötéshez évente sok száz és ezer mázsa havasalföldi gyapjú kell s ha ezt a legeltetést a kormányhatalom megtiltáná, azt az ország közgazdasága, ipara és kereskedelme szenvedné meg. Sőt, ha a juhsgazdák juhaikat — bármi okból — át nem hajtánák ősszel telelni a szomszédos két oláh vajdaságba, bizonyos — úgymond báró Metzburg bukaresti osztrák ágens — hogy azokat Erdélyben meg nem tarthatnák s így az ottani lakosság és adózó polgárok egy jelentős osztálya fő kereseti forrását vesztené el.

Milyen okos, logikus és velős hivatalos szentesítése és megokolása ez a földrajzi viszonyok által teremtett ősi szokásnak és közgazdasági életnek, melyet a bécsi kormány szűklátkörű hivatalnokai korlátozni, sőt ismételten megszüntetni akartak később is; csak azért, mert a tavasszal hazatérő nyájuk néha marhavészt hoztak haza magukkal Erdélybe vagy talán, mert a juhászok egy része nem tért mindig rendesen vissza!

Az Erdélyből legeltetésre kivonuló juhászsereg nagy része Brassó-, Fogaras- és Szeben-vidéki meg hunyadmegyei románokból állott. De voltak benne Brassó- és Rozsnyó-vidéki szászok, továbbá hétfalusi magyar csángók meg háromszéki székelyek, akik leginkább az általuk könnyebben elérhető Moldovába mentek ki, ahol — az ottani csángókban — honfitársaikra is akadtak a bákói és neámcai havasokban, valamint Románvásárig a Szeret völgyén, amelyen túl is elkóboroltak, egész a Prutig, míg a Beszterce-vidékiek a szomszédos Bukovinába, a kimpulungi havasokra hajtották ki juhaikat.

A dolog természetéből folyt, hogy az egyes erdélyi városok és községek a hozzájuk legközelebb eső havasokon helyez-

kedtek el nyájaikkal, melyeket tőlük ép csak a Kárpátok karaja választott el. Így a Brassó- és Rozsnyó-vidékiek a szomszédos predeáli és színájai hegyeken, a háromszékiek a vráncsai havasokon, a Fogaras-vidékiek az árgyesmegyei, a szebeniek a gorszui havasokon foglaltak helyet, míg a kézdivásárhelyiek a moldvai határon fekvő Kecskés- és Zsíros-havason legeltették nyájaikat évről-évre visszatérő formák és határok között. Legeltetési jogukat a községek és egyesek az illető havasok birtokosaitól szerzett oklevelekkel biztosították, ha pedig azok állami javak voltak — mint pl. a kézdivásárhelyiek havasai — régi kiváltságaikat igyekeztek minden új vajdával írásban elismertetni. Az így szerzett jogokat egyébként az ősi hagyomány is szentesíté, úgy hogy soha elő nem fordult, hogy egyik község a másik havasán legeltetett volna; de maguk közt a juhosgazdák közt is ritka volt a hatalmaskodás vagy perlekedés.

A szomszédos moldva-havasalföldi vajdaságokban legeltetéssel foglalkozó pásztornép neve — a XVII. századtól kezdve — *ungureán* volt még hivatalosan is, nemzetiségre való különbség nélkül és sajátosságos, hogy a juhosgazdák, mint *idegenek*, a bennszülötteknél nagyobb kedvezményeket élveztek századok óta, tán azért is, hogy tej- és egyéb termékeikkel hozzájárultak az ország gazdagodásához. Közigazgatási tekintetben ezek a bejövő *bírszánok* a legelők területén működő illetékes hatóságoknak voltak alávetve, de később, a konzulátusok felállításakor (a XVIII. század harmadik negyedétől kezdve) mint osztrák állampolgárok (*sudiți*) az osztrák császári, királyi ágens hatásköre alá tartoztak és esetleges panaszaikkal is általa fordultak a kormányhatalomhoz.

Ez a kormányhatalom támogatta is az Erdélyből bejövő juhászokat, akik az országnak számottevő jövedelmet hajtottak, de mindig éberül vigyázott, hogy közibük mások (erdélyiek vagy belföldiek) ne vegyüljenek és élvezzék a nekik biztosított szabadságokat. Ezért számontartásuk és ellenőrzésük egész külön hivatali apparátust kívánt. Ha aztán hozzávesszük, hogy a juhosgazdák állandóan «sirtak» és panaszkodtak a «nagy adók» és egyéb terhek miatt s azok leszállításával minden évben előhozakodtak, nem csodálkozzhatunk azon, ha még egy olyan nemeslelkű és atyai szívű vajda is, amilyen Brankován Konstantin volt, egyszer — egyik levelében — 1706 nyarán azt üzentek nekik, hogy akinek nem tetszik, az egyszerűen ne hozza ide táplálni marháit, hanem tartsa azokat otthon.

II.

Mint *intézmény* az erdélyiek legeltetése úgy volt szervezve, hogy egy-egy vállalkozó, módosabb juhosgazda különböző uraktól, városoktól, falvaktól és parasztságuktól összegyűjtött

bizonyos számú juhok és más lábasmarhát s azt nyájakba osztva kihajtotta vagy kihajtatta a szomszédos két oláh vajdaságba. Az ilyen vállalkozó neve *szkutár* volt már a XVII. század elején, majd *stăpân* (gazda) és egyszerű juhászbojtárból vált azzá idővel, amint szerzeményéből lassan maga is nyáját teremthetett magának. Minden egyes nyáját a *vatáf* gondozott s több ily *vatáf* fölött állott egy jártas főjuhász (*vechil*), aki az egész juhserégért felelős volt a *szkutárnak* s őt távollétében hatóságokkal szemben képviselte, míg a juhok szó szerinti hajtása és gondozása *pászlorokra* (ciobani) volt bízva, akik gyerekkoruk óta juhászságra adták magukat, míg mellettük *bérese*k segédkeztek.

A különböző juhosgazdák maguk közt községek vagy atyafiság szerint társultak is, hogy nagyobb biztonság mellett jobb jövedelmet bírjanak elérni. A legeltetés intézményének fejlődésével pedig később — a XIX. század elején — már a barcasági juhosgazdáknak egész önálló társaságuk volt.

Hogy a kihajtott nyájak és csordák milyen számúak voltak, arról némi fogalmat alkothatunk magunknak abból az adathból, hogy a fogarasi váruradalomnak 1622-ben 16.984, Alsóporumbáknak 5414 és Alsókománának 4417 juha legelt a havasalföldi mezőkön; hogy Brassó város nyájainak száma (már a XVII. század közepén) akkora volt, hogy abból valami cigányok miatt 1644-ben egy bojár 2500 juhot tarthatott vissza zálogul; száz év múlva pedig Brassó városának és a környékéhez tartozó 9 községnek már 4685 lábasmarhája és 93.412 juha legelt Oláhországban. Ekkortájtban (1757-ben) a szebeni Luka Péter 117 ökröt szedett össze és vitt ki legelni a szomszédos Oláhországba, ahol a kihajtott nyájak száma állandóan növekedett.

Visszaélések elkerülése végett az egyes gazdáknak — már a legrégibb időktől kezdve — minden évben be kelle jeleníteniök embereiket a kormányznak s midőn pl. a brassói Hermann Mihály 1675 őszén oláhországi nyájához hét juhász tartására kapott szabadalmat, a vajda külön meghagyta neki, hogy azok valóban mind jámbor, adómentes birszánok legyenek s ne legyen köztük belföldi, mert hacsak egyet is találnának közöttük belföldi juhászt, amiatt az egy miatt valamennyi juhásztát megadóztatná s amellet pusztlúnia kellene haza juhaival együtt.

Ennek a kis társadalomnak, melyet ezek a juhászok alkottak, a juh volt mindene, mert az juhban számolt, juhban és annak termékeiben kapta fizetését és teljesíté kötelezettségeit s egész gondolatköre a juh körül alakult ki.

Egy 1549-iki egyezség szerint a fogarasi uradalom pásztorai Szent György-napjától Szent Demeterig minden száz juh után két juhot kaptak bérül, azonkívül évente két rend ruhát

s az elhullott juhok bőrének egyrészét, havonta egy mérce búzát s a termelt sajt egyrészét; kötelesek lévén eleinte naponként beszolgáltatni egy sajtot, de ahogy a juhok nőttek, Szent Orbán-napjától kezdve naponta kettőt, mikor pedig a juhokat elválasztották, hármat. Ez tisztességes, jó kereset volt, ha tudjuk, hogy ezidőben — 1556-ban — már 20 báránybőrért jó subát kaphatott a juhász a subakészítőtől s még inkább, ha látjuk, hogy pár év múlva (1571-ben) egy juhbőr ára 12½ denár volt, az ürü- vagy kosbőr 20 denár, egy cápabőr meg 25 denár; holott egy egész nagy tehénbőr csupán 40 denár, az ökörbőr 60 denár, de még a keresett rókabőr is csak 40 denár.

Máramarosban az 1625-iki adóajstromokból azt látjuk, hogy a juhászok minden 20 juhból álló nyáj után egy juhot meg 16 denárt kaptak fizetésül. Ez 5%-nál nagyobb tiszta jövedelemnek felelt meg, amely idővel folyton emelkedett, sőt fokozódott is a juhászok különböző hamisságai révén, melyeket azért követtek el, hogy maguknak minél több juhot szerezzenek.

E csalfaságokra felügyelni a határszéli vámosoknak kellett, akiket régebben *szkilárok*nak neveztek, végrehajtó eszközül pedig az úgynevezett martalócok serege állott rendelkezésükre — kapitányuk alatt — akik a vámosok útasítására a fizetni nem akaró juhosgazdát előráncigálták és rajta erőszakkal megvették a vámot, ha azt önként megfizetni vonakodott.

A bécsi kormány jóakarátú és egészségügyi szempontokkal is alátámasztott igyekezete az volt, hogy ezt a külföldi legeltetést megszüntesse, dacára, hogy úgy az erdélyi gubernium, mint maguk a moldva-havasalföldi konzulok ellene voltak a tervnek ép az állam jól felfogott érdekéből. Ezek a konzulok (vagy miként őket ekkoriban nevezték, cs. kir. ágensek) közvetlen megfigyelői voltak azoknak az anyagi előnyöknek, melyeket ez a legeltetés a vele foglalkozó alattvalóknak nyújtott; de úgy látszik, mégis elő kelle szedniök minden tudományukat, hogy azokról az előnyökről kormányaikat meggyőzzék. Ép két ilyen konzuli jelentésből tudjuk meg részletesen azt is, miként folyt le tulajdonképen ez az évente megújuló állat- és pásztorvándorlás.

Fleischhackl bukaresti ágens 1816-iki jelentése szerint az erdélyi juhosgazdák ősszel (Kiskisasszony-napjának ünnepe után) kerekednek fel nyájaikkal és mennek ki Oláhország síkságaira, kivált a náddal benőtt dunamelléki vidékekre — a baltába — ahol nemcsak jó téli legelést, de a téli hófúvások ellen is biztos menedéket találnak. Tavasszal (Konstantin és Ilona napja után) hazahajtják aztán nyájaikat Erdélybe és ott nyaralnak.

Ez a síkságravonulás mind a mai napig megszokott ősi formaságok és vallásos ceremóniák közt megy végbe. Így a juhászok előbb templomba mennek imádkozni, aztán bizonyos

ünnepeiséggel vesznek búcsút családjuktól s falujoktól, mint akár a tengerre szálló hajós, aki sohasem tudja, hogy viszontlátja-e még valaha szülőföldjét... azután hosszú sorban megindul a nyáj, utána szekerekre felpakolva a sajtkészítés sokféle szerszáma meg a csobánok és alattuk szolgálók nagy csapata, édes-bús éneket furulyázva, amíg leérnek a síkságra s azon végig, sokszor le Besszarábiáig. Ez mai napig így van Erdélyben, de igen jellemző, hogy így van lenn a Pindus-vidéki macedóniai román havasi pásztorok közt is, ahol ez ősi szokás évszázados vándorlásaik folyamán kifejlődött és kialakult maga az egész juhászat, ez a jövedelmező, kitűnő közgazdasági ág a maga sokféle fogásával, szokásával, babonáival és egész költészetével, ami majdnem mindenütt azonos, amerre csak románok laknak és a román juhászok eljutnak.

A kivonuló juhászok közül igen sokan — folytatja az osztrák ágens — részint mivel otthon kevés a legelőjük, részint mivel kemény telek után csak adósságcsinálással vehetnek szénát juhaiknak, a határszéli havasokban bérelnek nyári legelést s onnan könnyűszerrel küldik be — vámmentesen — a sajtot, vaját és gyapjút, amit termelnek s termelési többletüket az országban eladogatván, kifizetik nyári adósságukat. Hitelezőik is csak ily esetben adnak nekik pénzt, míg ha nem nyaralhatnak itt, kénytelenek lennének juhaikból eladogatni. Ám ennek a gazdálkodásnak az az előnye is van, hogy a vén és meddő juhok meghízhatnak a buja legelőkön s azokat a gazdák a mészárosoknak eladván, a kapott pénzen más bárányt vesznek s így állatállományuk nem pusztul, sőt felfrissül. Ez a havasalföldi nyári legeltetés tehát a kincstárnak sem lehet káros, mert hisz a juhosgazdák otthon is fizetnek adót. Az ágens így nem feleltetett másként az Erdélyi gubernium ama hivatalos kérdésére, hogy miként lehetne az erdélyi juhosgazdákat rászorítani arra, hogy nyárára visszatérjenek, de igen is eltiltandónak vélte, hogy a gazdák a Duna jobboldali részeire — tehát Törökországba — is átmenjenek.

Raicevich jási ágens korábbi, 1786-iki még érdekesebb jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a juhokat nyárára a mezőről a havasra hajtották, mert míg a cigája-juhok nyáron át is kibírják a mezőn, valami erdő szélén s jó víz mellett, a birszán-juhok elpusztulnak a nagy hőségben, melyben elbetegesednek és elsorvadnak. E két juh fajta közül a cigája a nemesebb, amelynek finom, rövid gyapja és kitűnő húsa van, míg a birszán-juh gyapja hosszú ugyan, de vastag és húsa kevésbé ízletes. Moldovában a cigája faj nem általános, sőt nem is marad meg, mert odavive a második évben vastagabb gyapjat kap, a harmadikban pedig elkorcsosodik és teljesen olyanná válik, mint az ottani juh. Ez lehetett nyilván oka annak, hogy mindig kevesebb volt az erdélyi juh Moldovában, amely a juhtenyész-

tésre nem elég alkalmas, habár ott kevesebb legelőpénzt vettek a gazdáktól, mint Oláhországban.

A különböző juhajok teljes megismerése végett tudnunk kell, hogy Moldva-Havasalföldében leginkább a következő öt fajta juh volt ismeretes és tenyésztett legjobban:

1) A *cigája* (*Ovis hispanica* L.), melynek húsa különösen ízletes volt a vermuthnövénytől, melyet az kiváló előszeretettel legelt, gyapja meg hosszú és finom;

2) a *curkán* vagy *birsán* nevű magyar faj (*Ovis longicauda* L.), melynek gyapja vastag, de húsa kevésbé ízletes;

3) a kövér farkú *talárjuh* (*Ovis laticauda* L.), mely hízásra legjobb s így kiadós volt, de kevésbé jóízű húst és jóminőségű gyapját adott;

4) a *szlogu-juh*, nagyon közönséges gyapjával;

5) végül a *szoroka-juh* (a moldvai Soroca-vidékről elnevezve), melynek a természet szeszélyéből egy bordával többje van, még pedig attól oly sajátosságokkal berendezve, hogy ha az ilyen szoroka-juhot más vidékre viszik, harmadik évben olyan bányákat ell, amelyeknek csupán rendesszámú bordája van; viszont az idegenből Soroca vidékére hozott juh (következő évben ellendő) bányájának anyajuhokénál egy bordával többje van. E sajátosságú juhok főleg húsa nagyon ízletes és emiatt már a XVIII. század elején a görög kereskedők több mint 60.000 darabot vittek belőle évenként a szultán konyhájára, mivel a törökök a juhhúst minden egyéb húsnál ízletesebbnek tartották azért is, mert nagyon könnyen emészthető.

A kényes szoroka-juhot a birsánok azonban nem igen tartották, habár gyapja nagyon keresett volt. De a többieket annyira szerették és keresztezésüket oly tökéletességre fejlesztették, hogy gyapjuk vetekedett a legfinomabb spanyol merinóval, a kis bányák fodros szörméjű bundáját pedig drága pénzen egész Perzsiáig elvitték az árusok, hogy aztán mint «persián» és «asztrakán-bőr» jusson el az európai piacokra.

E juhokon kívül Moldovában ismeretes volt még 6) a *parnája* a legkitünőbb gyapjával, meg 7) a *misztrugánka*, míg fogyasztásra legbecsültebb volt a kecske, melyeknek bakja mindig drágább volt mindenféle berbecsnél.

Az újabb kutatások szerint a *curkán-juh* az ősi juhajta s a legelterjedtebb azért is, mert nem kényes, «mivel vastag bőre és hosszú gyapja — egy szakiró, Szentkirályi Ákos szerint — megvédte a tél hidege s a fagyos szelek dermesztő lehellete ellen, kevésbé beérő edzett természete eltűrte a rideg téli tartást» s már a régiek is észrevették, hogy a curkána tartósabb a cigájánál, mert havasi legelőhöz szokva nem tűri a hőséget s így az erdélyiek különösen kedvelték.

Ami a juhok jóvedelmezőségét illeti, érdekes, hogy azok legtöbbször kettőt ellettek s ez esetben — ősi szokás szerint —

a gazda a második bárányt a pásztorának adta; gyapjat meg a birszán-juh négyfontnyit (két okát) adott évente, a finomabb fajta juh kevesebbet. Ez jelentékeny jövedelmet biztosított, ha tudjuk, hogy pl. a XVIII. század végén a gyapju okájának ára 12—15 krajcár, a vékonyabbnak 30 krajcár volt, holott egy egész curkán-juh ára 1—1.15 frt, a cigája-juhé meg 2—2½ frt volt. A juhhúst viszont annyira becsülték Moldva-Havasalföldében, hogy ugyanekkor kétszer oly drágán mérték, mint a marhahúst, vagyis 4—6 krajcáron okáját.

Ime hivatalos jelentések nyomán az erdélyiek külföldi legeltetésének rövid ismertetése, melyet a meglévő okleveles anyag és harmincévi hazai és külföldi levéltári kutatásaim alapján számos részlettel egészíthetek ki, igyekezvén az egész legeltetés múltjának *pragmatikus történelét* adni; annyiival inkább, hogy e magyar és román szempontból egyaránt kiváló intézménynek rendszeres összefoglaló története mai napig sincsen, miután mindössze *Iorga* Miklós írt róla (1905-ben) röviden és *Meles* István bővebben három évvel ezelőtt.

III.

Az erdélyiek külföldi legeltetése, ez a nagyfontosságú közgazdasági tevékenység, oly egyszerű formák közt és annyira patriárkális módon folyt le századokon át, hogy annak — a régebbi időkben — még írásos nyoma is alig van. És igen jellemző, hogy midőn II. József császár népjóléti kormánya egyebek közt ennek a legeltetésnek az ügyét is rendszerbe és állami formákba kívánta foglalni s evégből maga a császár leíratban szólítá fel az erdélyi városokat, hogy a kérdésre vonatkozó iratokat levéltáraikban felkutassák, azokban sehol sem találtak oly okleveleket, amelyek a gazdák külföldi legeltetési jogára vonatkoznak s mindössze a gyulafehérvári káptalan küldte be — kutatásai nyomán — Apafi Mihály fejedelemnek Havasalföldével 1685-ben kötött conföderatióját, melynek egyik pontja vonatkozik a kérdéses ügyre. De ez is annyira feledésbe ment, hogy maga az erdélyi gubernium sem tudott róla s midőn nála a bécsi udvarból a juhlegeltetés régisége felől kérdezősködtek, hivatalosan azt felelte 1770 nyarán, hogy az több mint ötven esztendeje van szokásban. A gubernium emlékezete azért jó volt, csak hogy nyilván arra vonatkozott, hogy az erdélyiek havasalföldi és moldvai legeltetése ügyének rendezésével és megszervezésével 1721 tavaszán kezdtek először foglalkozni, amikor *Macskási* János harmincad-felügyelő szabályzatot dolgozott ki e tárgyban, melynek első pontja kimondta, hogy a birszának kötelesek kihajtandó juhaikat a határhoz közeli helyre terelni, melyek ott a harmincadosok által megszámláltatván, juhaikról cédulát kapnak, amelyet hazatértükkor felmutatván, ha kinek

több juha fog találatni, mint amennyivel kiment, azt a felesleget, mint csempészárút tőle elszedik, hacsak útlevele mellett kellően nem igazolja, hogy miként növekedett meg állatjainak száma.

Ez a reform a havasalföldi kormány hozzájárulásával vezettetett be, miután tudjuk, hogy a kihajtás alkalmával történő megszámláláskor minden 600 főnyi nyáj után 1½ forint, 700—800 főnyi után 2 frt s azonkívül további 3 frt járt a kapott cédulákért, azt pedig még a határőrök (plajások) által is hitelesíteni kellett, nehogy visszaélések származzanak.

A külföldi legeltetés az erdélyi fejedelemség másfélszázados fennállásának hosszú ideje alatt országgyűlésein sem jött szóba, amelyeken pedig a «rendek» minden közgazdasági jelenségre élénken figyeltek s a belföldi juhtenyésztéssel és védelmével sokat foglalkoztak. Szerencsére fennmaradt azonban a havasalföldi vajdák néhány rendelete s azok alapján bizonyíthatjuk oklevelesen is, hogy ez az intézmény már a XIV. században általános volt. Így Mihály vajda (Mircse fia) 1418 június 5-én megújítja az atyja által a nagydisznódi oláhoknak adott kiváltságot, hogy országa havasain legeltethessenek, míg Vladisláv Dán vajda — 1452-ben — azt jelenti a brassói polgároknak, hogy ezentúl szabadon járhatnak országában állatjaikkal s azokat gond nélkül hízalhatják ott és bárhol szabadon bemehetnek országába, hogy a legrégibb vajdától maradt régi rendelkezéshez és intézményhez tartsuk magunkat — úgymond — úgy ti, mint mi. A másik oklevél Baszaráb Laiota vajdáé 1474-ből, amely világosan kijelenti, hogy amióta trónra jutott, megengedte, hogy a brassóiak szabadon legeltessék országában juhaikat és disznaikat, de ezentúl csak annak engedheti meg, aki állatjait a határszéli vatáfoknál jegyzékbe véteti s neki meg legelőpénzt fizet; amelyik pásztor pedig a vatáfok tudtán kívül merészkednék nyájait legeltetni, azokat levágatja és marháit elvéteti.

A legeltetés intézményének régiségét tanúsítja az a további adat, hogy 1521—28 közt a resinári és kákovai oláh kenézek legeltetési engedélyekért járnak a havasalföldi vajdáknál és boéroknaál, valamint az az 1542-iki levél is, mely szerint a fogarasi uradalomnak szerződése volt a havasalföldi vajdával, hogy embereik kölcsönösen szabadon legeltethessék nyájaitat havasaikon.

A havasalföldi vajda részéről elhangzott fenti halálos fenyegetés magyarázza meg — véleményem szerint — azt is, hogy az erdélyiek külföldi legeltetésének további írott nyoma nincsen. Mert ne feledjük, hogy a régi időkben az emberek istenfélők és rendszeretőbbek voltak, mint később, tán azért is, mert a legkisebb kihágásért halál vagy csonkítás járt ki, még a XVIII. század elején is. Ezért a régiek a rendeleteket szigorúan megtartották s ezt a legeltetést is ősi szokások szerint folytatták

s így annak írásos nyoma is akkor kezd szaporodni, mikor az erkölcsök meglazultak s úgy a legeltetők, mint a reájuk felügyelő országos tisztek visszaéléseket kezdtek elkövetni s azokat kellett rendeletekkel ellensúlyozni és mérsékelni.

Hogy a pásztorkodásnak ez ősi szokása milyen volt, azt Erdély ragyogó tollú kancellárától, gróf *Bethlen* Miklóstól tudjuk, aki az erdélyi juhosgazdák életmódjáról és tevékenységéről az 1662-iki események kapcsán klasszikus szépségű leírást hagyott ránk egyik emlékiratában.

Ezek a pásztorok — úgymond — ősidők óta völgyeik mélyén élnek, mindmegannyi külön kis köztársaságban, melyeknek tagjai Erdély többi lakóival egyáltalán nem érintkeznek. A családfő egyúttal pap és bíró, aki reggel, este imádkoztatja házanépét és igazságot oszt. Szabadon élnek és földesuraikhoz csak akkor mennek el, amikor megházasodnak s az őket összedadja, meg évente egyszer, mikor számadást csinálnak a juhokról s azok termékeiről, ritka pontossággal és becsületességgel. Völgyeiket ezek a gazdák nyárvégén hagyják el, hogy juhaikat az oláhországi dunamelléki vizes helyekre hajtsák, ahol a bokrok közt még télen is friss fűvet találnak a juhok. Tavasszal aztán hazatérnek és elszámolnak a török bevásárlóknak eladott juhok árával meg a juhtermékekkel, melyek az erdélyi nemesek jövedelmének nagyobbik részét alkotják. Völgyeikben ők maguk kizárólag juhtejjel élnek, melyből valami kenyérfélet csinálnak, meg egy savanyú italt és ünnepszámba megy, amikor egy-egy bárányukat levágják. Ruházatukat gyapjúból készítik, fejükön nagy báránybőrkuksmát hordván. Asszonyaik és gyermekeik a férfikkal egyenlően ruházkodnak s oly visszahúzódva élnek juhaik társaságában a havasokban, hogy egyáltalán nem törődnek környezetükkel és azzal, ami a világban történik.

E leírás költői kiegészítése az, amit az oláh pásztorról *Bethlen* szász kortársa, *Tröster* János hagyott reánk, midőn azt írja, hogy az oláh ember legkedvesebb foglalkozása a pásztorkodás, amelyet nyáron a hűvös havasokban űz, ahová egész vagyonával kivonul, hogy szélesorrú kecskéit és kövér juhait legeltethesse, gyakran másfél rőf hosszú furulyájából édes-bús dalokat fújván kis unokahugáról vagy a juhásznéról, hogy *Pán* erdei istenei is alig csinálhatnák utána, élő példáját nyujtván vidám alakban e tityrisekben annak, amit *Vergilius* bukolikáiban megörökített. Ép ily ismeretes volt az oláhok pásztorélete az erdélyi magyaroknál, kiknek szemei előtt az mindenkinek ismert régi alakjában folyt le. Hogy pedig ez az élet a változott viszonyok mellett is keveset változott, igazolhatja az a tény, hogy még ma is találhatunk az erdélyi havasokban elég olyan oláh pásztort, aki 8-ik életévétől 80 éves koráig télen-nyáron az erdőn tanyázik és lakottabb helyet alig lát egyszer életében, mondja idézett magyar erdészünk.

Hivatalos nyoma azonban a moldva-havasalföldi legeltetésnek nagyon kevés van az erdélyi törvényhozásban és történetirodalomban.

Az egyiket megtaláljuk abban a szerződésben, amelyet I. Rákóczy György fejedelem Máté vajdával Bukarestben 1638 október 23-án kötött, kötelezván magát a vajda, hogy a Havasalföldében legelő erdélyi juhok tizedéből évente 5000 ezüstforintot fizet «jó pénzben» a fejedelemnek és életében ez az összeg változatlan marad. Ez a szokás, vagyis, hogy az erdélyi fejedelmek évdíjat kapjanak a Havasalföldében legelő nyájak után szedett adóból, a Bethlen Gábor halála utáni időből maradt fenn, illetve Leon és Sándor vajdák idejéből; ők lévén az elsők, akik az erdélyiek juhai után dézsmát szedtek, úgy hogy Rákóczy György sürgetésére Máté vajda 1635 Péter és Pálnapján boérjaival együtt külön szerződésben kötelezte magát évi 5000 forint «donativum» fizetésére, amihez még egy fejedelmi módon felkantározott török ló meg egy vezetőkló adományozása is járult. De, habár e kötelezettség 1638 őszén egyezés által is megerősítést nyert, e fizetség természetesen feszélyezte a vajdákat, úgy hogy Máté vajda — kevéssel az öreg Rákóczy halála után — 1649 tavaszán külön követség útján kérte az új fejedelmet, II. Rákóczy Györgyöt, ez adó megszüntetésére, azzal indokolván kérését, hogy már többé nem hajtának annyi juhot, mint hajdan, országába, amely különben is nagyon elszegényedett. A vajda követe útjában betérván Kemény János tanácsúr udvarházába, az a maga részéről ellenezte a kérés teljesítését, mint amely a fejedelmi méltóságba, meg a vajda által az elhunyt fejedelemmel kötött *confoederatio* szellemébe ütközik; hogy pedig már többé nem hajtának be az erdélyiek annyi juhot Oláhországba, mint régebben, ez a boérok miatt történik, akik kíméletlenül zsarolják a juhosgazdákat, miként tavaly is történt a brassaiak juhaival.

Másik hivatalos említését az erdélyi juhászatnak az ország 1653-ban szerkesztett *Approbata-törvénykönyvében* találjuk, mely szerint:

«A' kik az havasalföldi vagy moldovai határban hajtják marhájakat, avagy a' *Silbe* legeltetnek, hogy ha akar foltonként, akar egyébaránt el-adnák, tartozzanak a' *Fiscus*nak ők is megadni a' harminczadot, mellyet ha nem cselekednének, a' harminczadokat *defraudálók* ellen iratott *Articulus* szerint *procedáljanak* ő ellenek-is a' harminczadosok». Az utolsó említés végül Apafi idézett *confoederatió*jában fordul elő, mely az erdélyi tanácsuraknak a havasalföldi küldöttség tagjaival folytatott hosszas tanácskozása után Fogaras várában 1685 június 1-én jött létre és 11. pontjában a külföldi juhlegeltetés szabad folytatását törvényesen állapítja meg.

Apafi kormánya ebben a legteljesebb liberalitással biztosította az erdélyi juhosgazdák külföldi legeltetését, amely annak folytán láthatólag növekedett is. Növelték és fejlesztették a juhgazdaságot egyébként az országos törvények rendelkezései is, melyek azt úgy Erdélyben, mint Magyarországon — melyhez a máramarosi havasok tartoztak — állandóan kellő védelemben részesítették. Így pl. a rendek az 1563-iki pozsonyi országgyűlésen kimondják, hogy a rutének és oláhok, még azok is, akiknek nincs házuk, de kunyhókban laknak s nagymennyiségű barmokat tartanak, mindenkor a megajánlott adókirovásnak csupán felét fizessék. Ezt a végzést négy év múlva újra megerősítik, megbővítvén azzal a további nagy kedvezménnyel, hogy akik az oláh pásztorok közül adómentességgel bírnak, azok kiróvás alá ne vétessenek.

Ez a néhány régi végzés, úgy látszik, a hagyományos jogszokást dekretálta igen szabadon. Amde az erdélyi országgyűlés még szabadelvűbb volt, midőn 1578 tavaszán kimondta, hogy akinek csak 32 juha van, az meg ne rótassék, de akinek mindössze 50 juha van és egyéb vagyona nincsen, az megrótassék, fizetvén 99 denárt; az oláh papok azonban szabadok legyenek és ne rótassanak meg. Ha tekintetbe vesszük, hogy egy juh ára ekkoriban 40 denár volt, akkor ez a kiróvás — amely $2\frac{1}{2}$ juhnak felelt meg — egyáltalán nem mondható terhesnek, annnyival kevésbbé, hogy az állam a juhgazdaságot mindenféle kártevással szemben szigorúan védte. Így pl. az 1568-iki országgyűlés *egy juh ellopásáért a tolvajt felakasztatta*; ha azonban többen követték el a lopást, akkor a juh árát kötelesek voltak külön-külön megfizetni a káros embernek s azon felül a falunak még 1—1 forint ára bort kellett adniok. Hogy pedig a juhot mennyire föléje helyezték minden egyébnek, igen jellemzően mutatja az a további rendelkezés, hogyha valamely lopott árú egy juh árát — vagyis 40 pénzt — nem érne meg, a tolvajt meg ne öljék, hanem keréken megkínózzák s utána az ellopott árú árát fizesse meg a káros embernek.

Az ország terheinek növekedésével természetesen az adók is emelkedtek. Így 1593-ban már minden 3 juh és kecske után egy denárt kellett fizetni, ami háromszor enyhébb volt a lábasmarha adójánál, miután minden nagy barom után kellett 1—1 denárt fizetni; de viszont a juh nagyobb értékére vall az a megállapítás, hogy disznónál csupán minden 5 drb után kellett 1 pénzt fizetni. A háborús idők Erdély kincstárát azonban úgy megterhelték, hogy másfél évtized múlva (1607 tavaszán) már minden egyes juh vagy kecske után kivetettek a rendek 1—1 denárt, de ha valamely gazdának állatai után fizetendő összadója 10 denárt nem tett ki, akkor ezt a 10 denárt maga személye után kell fizetnie.

Ez érezhető adóteherrel szemben az állam úgy igyekezett védeni a juhosgazdákat, hogy már az 1577-iki tordai ország-

gyűlésen kimondták a rendek, hogy erdélyi és magyarországi kereskedőknek szabadságuk van nagy lábasmarhát szedni az országban s azt az úgynevezett «detevő helyeken» idegen árúsoknak eladniok, ámde juhot, berbecset és effélét sem hazai, sem idegen embernek nem szabad összeszednie és az országból kivinnie; a letévő hely pediglen a Havasalföldéből és Moldovából jövők számára a brassai hóstát, a Karánsebes, Lugas és Lippa felől érkezőknek pedig Szászsebes volt. E szigorú szabály alól csupán a fejedelem adhatott felmentvényt, amit a következő évi országgyűlésen külön törvénybe iktattak a rendek, kimondván, hogy aki berbecset, juhot, cápát és kecskét a fejedelem híre nélkül kivinne, az feje és jószága vesztével játszik, aki pedig az ilyen embert észreveszi, marháját elveheti, de köteles az embert a fejedelem kezére adni.

A juhgazdaság fejlődését biztosítja az a további törvény is 1593-ból, mely szerint a nyers báránybőrrel és egyéb bőrökkel másnak, mint «míves» embernek, kereskednie nem lehet és idegen országba kivinni nem szabad. Viszont a törvényes kereskedést szabályozták az 1603-iki új harmincadtarifával, mely szerint minden 100 juhtól és kecskétől 3 forintot kellett fizetni; 100 báránytól Szent János előtt 1 forintot, azután hármat; míg 100 juh- és kecskebőr után 50 denárt, ha pedig ki voltak dolgozva, 1 frt 50 denárt; míg 100 báránybőr után 25 denárt szedett a kincstár, akár voltak nyerssek, akár pedig cserzették. Hogy ez pénzértékben mit jelentett, megérthetjük az 1609-iki «limitatio» alábbi tételeiből, melyek szerint Erdélyben egy jó bárány lábán 35 pénz, egy alábbvaló 28 pénz, egy meddő juh 80, egy cáp 1 frt, egy jó ürü 85 pénz, viszont egy jó nagy cápbőr 60 denár, a kecskebőr 45, az ürübőr 32, a juhbőr pedig 25 denár volt. A kereslet azonban oly nagy volt s annyira fejlődött, hogy már 15 esztendő múlva ezek az árak jó 20—30%-kal emelkedtek annyira, hogy egy háromesztendős ürü ára 1 frt 35 denár volt, az egyesztendőse 76 denár, habár a következő évben (1626-ban) az árak hirtelen lezuhantak.

A juhok ára hullámlásának további figyelése nem mutat egyebet a kereslet és kínálat törvényének igazolásánál, bizonyítja azonban a juhgazdaság állandó fejlődését és természetes emelkedését. Ezt az emelkedést tapasztalhatjuk 1690-en túl is, amikor az önálló erdélyi fejedelemség megszűnt és az ország osztrák uralom alá jutott. Tapasztaljuk egyúttal azt is, hogy az erdélyi juhosgazdák legeltetése a szomszédos oláh tartományokban új lendületnek indult, dacára az ott is emelkedő adóknak és díjaknak. Így pl. a Havasalföldében legeltető erdélyi juhosgazdák 1719-ben minden juh után 5 polturákat fizetnek, de őszire ez az adó már 10 oláh dénár-ra emelkedett, ami $7\frac{1}{2}$ osztrák krajcárt tett. Ekkor azonban az Oltig terjedő úgynevezett Kis-Oláhország osztrák uralom alá jutván, a kormány

újabb terhet rótt a juhosgazdákra, ami ellen a szelistyei gazdák keservesen panaszkodtak Brassó város tanácsának, amelytől segítséget vártak. Ehhez járult még, hogy a török kormány ugyanez év őszén egy új adót hozott be, az úgynevezett *vakarit*-ot amely egy borjas tehén vagy csikós kanca után 1 frt 15 krajcárt, borjú és csikó nélküli állat után 45 krajcárt tett ki. Hosszú levelezés folyt a krajovai osztrák főtiszt, a magyar *Szendrei* János főharmincados és a gubernium közt az iránt, hogy a havasalföldi vajda ne szedjen adót az országában legeltető osztrák alattvalók marhái után, de a vajda nem engedett s azoknak bele kellett nyúgodniok, hogy ők is ép úgy adózzanak legelésző állataik után, mint a bennszülöttek; ki lévén kötve, hogy a marhakereskedők a 3 filléren kívül még a felsorolt adót is kötelesek fizetni.

A vakarit-adó behozatala azért keltett országszerte visszataszést, mert azt pár évvel azelőtt (1714-ben) szüntette meg, mint «istentelen, igazságtalan és törvénytelen adót» Cantacuzino István oláhországi vajda azzal a nevezetes hrisovjával, melyben még vérbeli vagy idegen utódait is megátkozza, ha azt az adónemet, amely «az ország és a közönséges jó ellensége», valamikor valaki újra behozná.

Pártatlanul ítélve az a benyomásunk, hogy ezek az adók a panaszolkodások dacára sem túlságosan nyomták az erdélyi juhosgazdákat, amit az is bizonyít, hogy azok évről-évre mind több juhot és egyéb állatot hajtottak ki s így ez a foglalkozásuk kellően virágzott. Így pl. a szebeni, brassói, ojtózi és gyimesi harmincadosok meg a fogarasi plajások felügyelőjének hivatalos kimutatása szerint Moldovában és Havasalföldében legelt és telett:

1753-ban	244.265 juh,	474 ló,	2538 sertés és	5705 marha	
1767-ben	255.247	« 3636 «	7322	« « 3477	«

vagyis összesen 252.982 és 269.682 állat. Egy másik hivatalos kimutatás szerint 1767-ben a kihajtott állatok száma ilyen volt: 204.597 juh, 3229 ló, 4480 szarvasmarha és 432 disznó, míg 1768-ban csupán a juhok száma 210.570 és a következő 1769-ik évben 350.574 darab. A század vége felé az erdélyi juhosgazdák Havasalföldében legelő juhainak számát azonban már másfél millióra, a szarvasmarhák és lovak számát pedig 80.000-re teszik hivatalosan, míg Moldovában (1783-ban) mindössze 50.000 juhot legeltettek.

A jó jövedelmet nyújtó juhlegeltetés forgalmát ugyan befolyásolták a háborús viszonyok, de az azért állandóan emelkedett, még pedig oly mértékben, amint az állatállomány kivitelét s főleg annak egészségügyi ágát is kellő rendszabályokkal szabályozták.

E hasznos szervezés legrégibb nyoma Mária Terézia császárnéig megy vissza, aki 1756 őszén elrendelte, hogy az oláhországi és moldvai határon hatheti vesztegzárt állítsanak fel s még a juhokat is 42 napig tartsák ott a pestis-veszedelem miatt és vizsgáltsák meg a nyájakat kísérő embereket is chirurгуsokkal. Ezt a hosszú vesztegzáridőt később — 1770-ben — 28 és 22 napra szállították le, de azért a 42 napot is fenntartották és alkalmazta az úgynevezett «Sanitatis commissio», melynek azonban az volt felfogása, hogy az egész legeltetést s a juhok kivitelét tiltsa be a kormány, miként azt maga a királyné is óhajtja. A juhok kivitelét érintő már ismert véleményét a gubernium még azzal az igen találó érveléssel szerezte meg, hogy — úgymond — hogy és miként legeltessük az ezrekre menő juhokat a veszteglés napjai alatt és állítsunk fel veszteglő intézeteket, amire sem helyünk, sem legelőnk, sem pedig emberünk nincsen.

A gubernium érvelése oly meggyőző volt, hogy végre maga a fenti Egészségügyi bizottság elnöke, *Chenot* orvos, engedett és javaslatára a gubernium a következő, 1771-ik év nyarán összeülvén, kimondta, hogy a veszteglés ideje csupán hét nap legyen s az csak akkor emelendő, ha újabb betegségi esetek híre érkezik. Az Erdélybe visszatérő juhosgazdák a határon 26 óráig a vesztegzár vonalán kívül álljanak, juhaikat pedig a határon túl, még Havasalföldében megnyírják. Ami pedig a kormány ama tervét illeti, hogy a juhnyájakat inkább a Temesi bánságba és Magyarország más vidékére hajtsák, azt feleli a bizottság, hogy ez többbe kerülne, mintha azokat továbbra is Oláhországban legeltetnék a gazdák, kik még Máramarosból is Moldovába hajtják juhaikat, amit — a közegészségügyi szabályok szigorú megtartása mellett — ezentúl is hasznos megtenniök. De a kormányt a juhosgazdák amaz évek óta ismétlődő fenyegetése is engedékenységre bírhatta, hogy ha a vesztegzár idejét nem szállítja le hét napra, kénytelenek végleg künn maradni a szomszéd országokban, miáltal nemcsak a kincstár károsodnék, hanem a lakosság is, mert nem fog lenni sem juhhús, sem túró, sem gyapjú.

IV.

A juhosgazdákat nem ezek az — amúgy is újabb keletű — egészségügyi szabályok keserítették, hanem elsősorban azok az adók, visszaélések és bosszantások, melyekben a legeltetés ideje alatt állandóan részük volt hol a boérok és birtokosok zsarnoksága, hol meg a Sztambulból jött török bárányszedők s a vajdai emberek falánksága miatt.

Aki Erdélyből a két szomszédos vajdaságba átment marháival legeltetni, annak előbb az általa kiválasztott havas, majd onnan lejöve, a síksági mező és később (ha télire is benn maradt)

egy dunamelléki vizes legelő (*balla*) birtokosával kellett megalkudnia, hogy nyúgodtan legeltethesse marháját. A legelőpénzt adónak vagy havasi adónak (adetul muntelui) nevezték s nagysága vidékenként változván, a legtöbbször természetben rovatott le. Így pl. Moldovában 1630-ban Moghila Mózes vajda ősi szokásra hivatkozva mondja ki, hogy a nyárra és őszre átjövő juhok legeléseért (nyájanként) 12 berbecs jár s ez így maradt a század végéig. Viszont a XVIII. században már pénzt is szívesen elfogadnak bér fejében s így találjuk, hogy 1742-ben egy juhosgazda, aki 18 havason legeltette juhait, a kész sajt után fizetett annak minden okájától három parát. E mellett voltak aztán még az államnak fizetendő *legelődíjak* és *vámok*, melyeket szintén ősi szokás szentesített. De ezeket azért rendesen évről-évre megállapították a vajdák az időjárás, a termésviszonyok, sőt a politikai helyzet iránya szerint. Ez adók magassága egyébként néha még az illető vajda lelkületétől és gondolkodásmódjától is függött, mellyel az ország lakosait — vagy az abban élőket — jobban vagy kevésbé kímélte azok behajtásával, amire gyakran a török portától jött parancs ösztönözte, néha meg az a körülmény, hogy azt az adósságát kelle a szigorúbb kivetésekkel törleszteni, melyet trónrajutásáig, illetve a trón elnyerése végett csinált, fizetvén annak terhes kamatait, amivel gyakran még a legjobb vajdák is mentik magasabb kivetéseiket és szigorúságukat.

E nagy adók okozta nyomorúság menthette némileg a havasok birtokosait is a juhosgazdákkal szemben tanúsított magatartásukért, melyet a hatalom azonban mindig fékezni igyekezett, annyival inkább, hogy a régi időkben nemcsak az ország ú. n. szegénysége, de az egész magyar nemesség érdekelve volt ebben a juhlegeltetésben. Így 1638 tavaszán Mikes Mihály juh-ügyéről van tudomásunk, miután nyájait a moldovaiak lefoglalták, megölvén egyik szolgáját is, míg 1662-ben Vargyas István berbecseit találjuk Havasalföldében elfogva, melyeknek érdekében Cantacuzen Konstantin jár el a vajdánál; 1707 őszén pedig a moldvai vajda Bánffi Péternek ad menedéklevelet, hogy a juhait őrző pásztorait és jobbágyait emberei ne bántsák s őket jó békességben hagyják. Ám e rendeletek dacára az emberek hatalmaskodása napirenden volt. Így Csík, Gyergyó és Kászonszékek 1728 nyarán azt panaszolják, hogy a moldovaiak úgy az elmúlt, mint a jelen évben észrevétlenül belopóztván az országba, több havasukat elfoglalták a határon, később pedig (1736-ban) a Moldovába behajtott nyájaikból két lovat meg 30 juhot vett el magának egyetlenegy földbirtokos.

A háromszéki Bereck város lakosai, valamint a szomszédos Gyergyószék pásztorai is nyúgodtan legeltették ősidők óta nyájukat néhány közeli moldvai havason. De 1753 tavaszán a moldvai emberek fegyveresen támadtak rájuk és üzték el

juhaikat, mire a bécsi erdélyi kancellária a császár közbenjárását kérte részükre úgy a moldvai vajdánál, mint a portán. Az utána következő években meg az történt, hogy mikor tavaszkor nyájaikat a mokányok Moldovából haza akarták hajtani, különböző kifogásokkal megakadályozták őket abban, úgy hogy panaszukra a porta végre 1761 nyarán fermánban hagyta meg a vajdának, hogy a gazdákat a tisztek «ősidőktől folytatott» foglalkozásukban akadályozni ne merészeljék. Ez azonban nem sokat használt, mert a moldvaiak továbbra is fegyveresen törtek reá az erdélyiekre az Ojtoz-vize fölötti havasokban, esztenáikat elrontva, marháikat és juhaikat megdézsmálva, avagy szénájukat elhordva, ami miatt az 1763—68 közti években állandó volt a panasz s úgy látszik ez is hozzájárult ahhoz, hogy Moldovát kevésbbé keresték fel nyájaikkal. A juhosgazdáknak egyébként a fejedelemre is panaszuk volt, amiért a szokásosnál nagyobb bért szed tőlük s e panaszuknak volt eredménye, hogy 1767 őszén a porta külön «takrir»-ban hagyta meg Kallimaki vajdának, hogy a birszánokat szívesen lássa s a letelepedőktől hat piaszter évi adónál többet szedni ne merjen, annyival kevésbbé, hogy a juhosgazdáknak a békekötés értelmében országában szabad volt a legeltetés és őket az országos adókon kívül semmiféle egyéb fizetiséggel terhelni nem lehet.

Nem szabad túlságosan csodálkoznunk rajta, hogy ennek a rendeletnek nem igen volt foganatja, mert Raicevich ágens még 17 év múlva is arról tett jelentést, hogy a juhosgazdák panaszait nemcsak nem orvosolták, hanem dacára a még érvényben lévő 1741-iki és 1743-iki fermánoknak, a vajda évi adójukat 15.000 piaszterrel felemelte. Erre József császár útasította portai ágensét, hogy haladéktalanul tegyen panaszt a török kormánynál; de mivel tapasztalatból tudta, mily nehéz a töröktől valami már kifizetett pénzt visszaszerezni, meghagyta az Erdélyi guberniumnak, hogy körlevélben figyelmeztesse az összes érdekelt juhosgazdákat arra, hogy magukat szigorúan a fermán rendelkezéséhez tartásuk és ne fizessenek többet. Ezt a rendeletet ki is hirdették késedelem nélkül Hunyad, Szeben, Fogaras, Háromszék, Udvarhely és Tordavármegyékben, valamint Szeben, Brassó, Szászsebes, Szászváros és Beszterce városok tanácsánál, amiből ekként a juhlegeltetés határvonalait is megismerjük.

E határvonalakon belül legtöbb juhosgazda élt Szeben és Szerdahely között, egészen Brassóig, az ú. n. töröcsvári dominium területén, amely később Brassó városáé lett, aztán Fogaras körül, meg a Brassó melletti Hétfaluban. Háromszék megyében Bereck és Kovászna s végül Csíkbán Bélbor meg a tölgyesi és gyimesi szoros közelében elterülő falvak lakói voltak leginkább azok, akik juhaikat a két szomszédos oláh vajdaságba hajtották ki rendszeresen, követvén ebben régi öröklött hajlamaikat;

ami mellett csábítólag hatott az is, hogy a két nevezett országban nyúgodtabban élhettek s nem voltak annyi adózásnak alávetve, mint itthon s bizony sokan meg a katonakötelezettség elől távoztak, hogy szabadúljanak a sokévi sorozástól.

Legbelterjesebben a juhtenyésztés Szelistye és Szerdahelyszék területén folyt, illetve azok lakói s főleg Pojána és Ród községek juhosgazdái értettek legjobban hozzá s voltak a legmódosabbak. Ezek valamikor teljesen adómentesek voltak s később is csak fele adót volt szabad tőlük szedni, de aztán közvetlenül a szebeni szászok fennhatósága alá jutottak s azoknak kelle adójukat leróni vatáffjaik révén, kik közöttük a biráskodást is folytatták havasaik végtelen kiterjedésű mezein, vezetve a havasalföldi legeltetés sokféle ügyes-bajos dolgait is. A juhtenyésztés hagyományos folytatásában mai napig is a resináriak a legkitünőbbek (Szeben vidékén), akik ezt az ősi foglalkozást valóságos művészetté fejlesztették, míg a sajt-készítésben a pojániak a legkitünőbbek, talán azért is, mert ők asszonyaikat és gyerekeiket is magukkal viszik s abban azok a «bacsicák» is szorgosan segédkeznek.

Az idézett két fermán hiteles fordítását Raicevich is megkapván Bécsből, meglepetéssel vette észre belőlük, hogy azokban Musztafa szultán a juhok után fizetendő oieritot fejenként 8 asperben szabta meg s hogy a vajdák mégis többet kívántak, az — szerinte — csak úgy volt lehetséges, hogy ők nem az eredeti fermánokat hirdették ki, hanem csupán azoknak kivonatos román fordítását, melybe önkényesen nagyobb adót írtak bele. A jási osztrák ágenssel egyetértően a bukaresti is az eredeti fermánokhoz ragaszkodott, még akkor is, midőn 1784 tavaszán Suțu Mihály vajda kívánságára az Erdélyi gubernium hat juhosgazdát küldött át Bukarestbe a függő kérdések elintézésére. Ez az elintézés eleinte jól is ment a négy bojérből álló bizottságban, de midőn annak tárgyalásához fogtak, hogy a fermán a juhok oieritját 8 asperben, a lábasmarhákét pedig 24 asperben állapítja meg, ezt a vajda nem ismerte el, hanem ragaszkodott az Ipsilanti vajda hrisovjához, amelyben az adók 12 és 33 asperben vannak megállapítva, miként mindig szokásban volt. Ezt a birszának jogosnak elismerni vonakodván, sérelmeiket május 1-én 13 pontba foglalva nyújtották át az ágensnek, a császári-királyi ágencián s aztán elúztak. Ott azonban azokat csak Raicevich hazaérkeztekor — ősszel — vehették elé, de midőn érdekükben október 10-én a vajdával tárgyalni kezdett, az mereven, majdnem fenyegetően fogadta, kijelentvén, hogy ő annyi díjat szedhet országában «a senki által be nem hívott pásztoroktól», amennyit akar és fejedelmi tekintélyét sérti, hogy az ágens arra ösztökéli alattvalóit, hogy azok csupán 8 áspert fizessenek, nem 12-öt, amennyi szokásban van. Nyúgodt ellenvetésére

Sutu vajda mégis lecsillapult, sőt átvizsgáltatván a «diván» jegyzőkönyveit, kitűnt belőlük, hogy az idegenek vakarítja 66 asper volt s csupán a birszánok fizették annak felét, miként újból meghagyta a vatáfoknak.

Az osztrák ágens azonban továbbra is lelkesen védte a juhosgazdák érdekeit s ennek volt következménye, hogy a következő tavasszal Erdélyben mindenütt kihirdettetett az érdekelt községek piacán (Resinárban 1785 március 3-án) a vajda pátense, hogy ezentúl az oerit- és vakarítpénzt a már idézett két régi (1741-iki és 1743-iki) fermán értelmében fogják fizetni. Erre a resináriak újból panaszt adtak be, hogy miután ők az utóbbi időkben a juhok után 4 parát, nagy lábasmarha után pedig 22 parát fizettek, a szeptembertől májusig terjedő időre pedig külön, holott hajdan juhonként 8 parát, de lábasmarha után csupán 10 parát fizettek éveken át, kívánják, hogy a kincstár fizesse nekik vissza a túlfizetés összegét. Ugyanekkor a brassó- és szebenvidéki juhosgazdák is megjelentek Raicevich ágens előtt, aki sérelmeiket meghallgatván, azokat 1785 március 29-én külön emlékiratban nyújtotta át a fejedelemnek, melynek pontjai a következők voltak:

1) A beilikdsik meddő juh helyett terheseket szednek el tőlük, árukat akkor fizetvén meg, amikor akarták; 2) a prahova- és sákmegyei vámosok, dacára annak, hogy az oieritot befizették a kincstárba, háborgatták őket a juhok nyírásában, melyet ők öten-hatan összeállva szoktak végezni, vámot szedvén tőlük még a juhászok ruhája után is; 3) a földbirtokosok ellés idején 4—5 leit szednek tőlük minden nyáj után; 4) megszarolták őket a balta-tulajdonosok is, akik minden csapat után külön díjat szednek, holott ők a rettenetes szelek elől nyájukat a baltákban csupán úgy védhetik meg, hogy azokat 4—5 részre osztják s a boérok eljárása azért igazságtalan, mivel régen az egész osztatlan nyáj után adtak egy-egy juhot; 5) a postaszolgálatot végző kapitányok erőszakkal elszedik lovaikat s azokat postálkodásra használva tönkreteszik; 6) a mezőkön való áthajtás hajdan ősztől tavaszig (azaz Szent Demetertől Szent György-napig) díjtalan volt, de az urak mostanában szándékosan füvet hagyogatnak a mezőn, hogy aztán, mikor azokat a nyájak pusztítani kezdték, megsarcolhassák a szegény juhosgazdákat az így okozott kárért; 7) mikor a brinzát a sajt-házakba vitték, azt a juhosgazdák emberei szokták megmázsálni s a kereskedők alku szerint fizettek nekik érte, míg mostanában ők maguk mázsálnak saját mázsájukkal, amelynek minden 1000 oka után 50 oka híja szokott lenni; 8) ha a juhok a mezőn tévedésből beleestek a gabonavermekbe, a régi szokás szerint az ilyen juhok a juhosgazdáké maradtak; 9) az eltévedt juhok után hajdan nem fizettek semmit, míg mostanában minden juh után 10 parát, ló után 40 parát szednek tőlük s ha

állatjaikat három nap alatt meg nem találják, minden ló után további 2 leit szednek; ha pedig 1000 juh közül eltéved tíz, a vornikok 10 para bírságot szednek az egész 1000 főnyi nyáj minden darabja után. Így van ez a lovakkal is, mert ha 2—3 eltévedt ló kárt okoz, valamennyi ló után bírságot kell fizetniök; ha pedig a lovak 3—4 napig odavannak, az iszprávníkhoz terelik őket, aki további 2 leit szed minden ló után. A vornikok azonban még azzal is bosszantják őket, hogy valami jeleket dugdosnak a bokrokba, mintha azok a megjelölt mezők szénafünek lennének fenntartva, mikor pedig 10—15 juhuk azokra a megjelölt mezőkre lép, ráfogják, hogy a szénafüvet összetaposták, csakhogy minél több pénzt facsarjanak ki a juhosgazdától és végül 10) a határszéli besli-agák valami két esztendő óta, minden nyáj (hodaie) után 2 lei 30 parát szednek a gazdától, aminek eddigelé soha híre nem volt.

Az ágens közbenjárására Suťu vajda pár hét múlva rendeletet adott az összes plajásoknak, iszprávníkoknak, kapitányoknak és vámosoknak, hogy ne merjék a birszánokat bántani, akik a régi hrizov szerint kötelesek fizetségeiket teljesíteni, sőt szabadosak még a nyájuk után hajdan fizetni szokott 2 lei 30 para fizetésétől is.

Musztafa szultán fermánja megújítása körüli fáradozásáért Raicevich még Kaunitz kancellártól is dícséretet nyert, de azért megírta neki, hogy miután az új portai «takrir» eléggé méltányos, mert 16 asper helyett csupán tízet kíván, útasítsa a juhosgazdákat, hogy ezt a 10 parát fizessék meg rendesen, de tiltakozzanak minden alkalommal ellene. Ennek a tiltakozásnak természetesen semmi hatása, de még csak jogosultsága sem volt, kivált, hogy Raicevich ekkoriban új állomáshelyére, Iasiba utazván, hamar megtudta, hogy ott az erdélyi juhosgazdák 10 asper oieritot fizetnek, amennyit most már Oláhországban is kívánnak tőlük, habár Moldovában sokáig 12 asper járta. Mivel azonban a gazdáknak ott is elég egyéb sérelmük volt, az ágens előadta azokat Mavrokordát Sándor vajdának, akitől 1785 őszén az alábbi pontokat tartalmazó okmányban sikerült «régí törvény szerinti szabadságuk» megújítását biztosítani.

1. Mikor a juhosgazdák Moldovába bejönnek, a grozesti vámon ruhájukat és pokrócukat ne vámolják meg, hacsak valami eladni való portékát nem hoznak az országba.

2. Sem a besli-agák, sem más tisztek ne merészeljenek juhot venni a nyájakból, sem azok belépésekor, sem azok távozása alkalmával.

3. A juhosgazdák szabadon vonulhatnak át nyájaikkal a kolostori birtokok területén, de ha azokon hosszabb ideig időznének, a legelőpénz végett az illető kolostorokkal egyeznek meg.

4. A jövőben nem kell minden ló után 7 parát (vagyis egy kis garast) fizetni, mint eddigelé.

5. Mikor tavasszal a birszánok juhaikkal a havasra vonulnak, nem kötelesek a földesuraknak nyájanként egy-egy bárányt adni, csupán annak, akinek jószágán hosszabb ideig heverték, a legelőpénzt szabad egyezség szerint fizetvén.

6. A grozesti földesúrnak sincs joga többé a gazdák átvonulásáért nyájanként egy-egy berbecset követelnie, de elégedjék meg egy tejesbáránnyal, ha pedig tovább időznek a földjén, egyezség szerint kell neki legelőpénzt fizetniök.

7. Midőn a juhosgazdák a grozesti vámon hazamenet kivonúlnak, ne legyenek kötelesek egy-egy nyájtól egy báránynál többet adniok, mint az hajdan is volt s ne kelljen két-két bárányt adniok a vorniknak, egyet-egyet meg a határkapitánynak és vámosnak, mint mostanában volt, se pedig a beilikdsik (török mézárók) ne tartsák fel őket sokáig a határon (útlevélvizsgálatért) s egyben legyen joguk eladni sajtyjukat és juhaikat a vásáron.

8. Senki moldován ember ne merészellen valamely erdélyi birszánt bántalmazni vagy megverni, ha pedig valami ügyesbajos dolguk lenne, menjen mindkét fél a járásbíróhoz s ott igazítsák el azt.

Csakhogy a visszaélések és panaszok ez intézkedések ellenére sem szüntek, kivált Oláhországban, ahol az erdélyi juhosgazdák mindig nagyobb számmal tartózkodtak s így érdekükben a bukaresti osztrák ügynökség tavaszkor (1786 július 9-én) újabb emlékiratot nyújtott át a fejedelemnek, melyben sérelmeiket 16 pontba foglalva terjesztették elibe orvoslás végett.

Ebben az ágens előadván, hogy az erdélyi juhosgazdák időtlen idők óta folytatják a legeltetést Oláhországban és Musztafa szultán 1763-iki fermánja alapján 8 asper oierit- meg 24 asper vakarítópénzt fizetnek, amit a letett Suju vajda 10 és 33 asperre emelt, sőt még különbséget is tett köztük, amikor a cucujénektől 66 parát szedett, a birszánoktól pedig csak ennek felét, 33 parát, kijelentette, hogy azt feltétlenül meg kell szüntetni Abdul Hamid szultán fermánja alapján, amelyet az ágens 1786 június 2-án már bemutatott volt. Az első nyájak után szedni szokott díj is mérséklendő az ország régi törvénye szerint nyájanként egy juhra meg egy piaszterre avagy két piaszterre juh nélkül, míg a zsaroló földesurak jelenleg 6—8 juhot meg ugyanannyi piasztert szednek a juhosgazdák-tól azalatt, míg nyájaiuk ellésen hevernek földjeiken, ahol a legelésért további 4—6 juhot vesznek tőlük minden nyájtól, holott csupán egyet lenne szabad szedniök. Viszont a vatáfok is úgy belépéskor, mint távozásukkor 60 parát szednek tőlük minden nyájtól, miként a kapitányok is, mikor a Duna partjára érnek a baltákba. Az sem volt régebben szokásban, hogy büntetést fizessenek a vetésbe tévedt juhokért, holott most 10 parát kell fizetniök minden juh és hegyvenet minden ló

után, három napon túl pedig két piasztert. Végül nagyon bántja a juhsgazdákat a határszéli vámszedőknek az a túlkapása, hogy hazatérésükkor megvámolják még a maguk fogyasztására szánt sajtjukat is.

A bemutatott emlékiratra a «bojárok tanácsa» válaszolt — ugyancsak 16 pontban — kijelentvén, hogy a 8 és 24 parafizetésnek semmi nyoma, sőt az ország hivatalos lajstromai szerint 16 para oierit meg 66 para vakarit szedetett rég idők óta egész Ipsilanti idejéig, aki — 1775-ben — az első adót 12 parára, a másodikat meg 33 parára szállítá le s a cucujénok 1785-ig valóban élvezték is azt az előnyt Suțu vajdától, hogy 12 helyett csupán 10 parát fizettek, vakarit fejében pedig 33 parát; ellenben a földesuraknak nem szabad egy-egy nyájtól egy juhnál többet elszedniök a juhsgazdáktól, de viszont egy nyáj 600 juhnál nagyobb nem lehet.

A Bojárok Tanácsának válaszára az ágens újból írásban felelt (1786 június 18-án) ugyanannyi pontban, megjegyezvén, hogy a nyájak nem igen nagyobbak 600 juhnál s egyebek közt figyelmeztetvén a bojárokat az ország régi törvényeire, melyek szerint télidőben a mezők szabadok s az azokon átvonuló nyájak után semmi legelőpénzt szedni senkinek nem szabad, lévén az nyilvánvaló visszaélés.

Raicevich ágens igen jól tudta, hogy végleges döntést e fontos gazdasági ügyben a vajda udvarától nem remélhet s így az egészet áttevéen a portai osztrák követhoz, *Rathkeal* Herberthez, az addig fáradozott, amíg 1786 december 4-én végre kiállították azt a várva-várt új fermánt, amely 18 pontba foglalva biztosítja az erdélyi juhsgazdák jogait és kötelességeit s rendezi a «Magas portához», illetve az oláhországi vajdához való jogviszonyukat, a juhsgazdák valóságos törvénykönyvét alkotván.

A Mavrogheni Miklós vajdához intézett edictum tartalma kivonatolva a következő:

1. Az oieritot juhonként 10 asperben állapítja meg, ellenben a szarvasmarha és ló után járó ierbarit megállapítását a régi szokás szerint kivetendőnek mondja. 2. A kétféle juhsgazdák (cucujénok és birszánok) közt nem szabad különbséget tenni, sem őket másodszori fizetségre kötelezni. 3. A juhsgazdákat sem verni, sem elfogni vagy fenyegetni nem szabad, hanem tekintettel arra, hogy ők a «német udvarhoz» tartoznak, barátságosan kell velük bánni. 4. A császári udvar részére történő juhvásárlásnál kötelességüket még a kaszabbásiknak sem szabad erőszakoskodással végezniök, hanem barátságos meg egyezés alapján, mindkét fél teljes megalégedésére. 5. A bárányok ellésekor Oláhország törvényei szerint minden nyájtól egy piasztert meg egy bárányt vagy e helyett másik piasztert kell adni. 6. Minden nyáj 700 juhból áll s így a földbirtokosoknak ehnyi után

szabad a legeltetésért egy-egy bárányt követelniök. 7. A porta oláhországi tisztjeinek senki lovát erőszakkal elvennie nem szabad. 8. Az elhullott juhok bőre után vám nem fizetendő. 9. Vigyázni kell, hogy a juhok bejövetelekor vagy hazahajtása alkalmával a határszéli tisztek ne szedjenek minden nyáj után hatvan parát, miként a legutolsó két évig jogtalanul tették. 10. Ugyanez áll a Dunaparton őrködő tisztekre nézve is, akik a fenti összeget szedték az odaérkező juhosgazdáktól, mikor azok (téli szállásra) a baltába értek. 11. A «vornicia» nevű bírságot, melyet a szántóföldekre tévedt s ott pusztító juhok kártevéséért kell leróni, a juhosgazdák a császári ágenssel együtt állapítják meg. 12. A gabonavermeket, vagyis téli raktárakat a gazdáknak télire be kell fedniök, nehogy azokban a juhok kárt okozhassanak. 13. A juhosgazdák a maguk szükségére való törökbúzáat (missir bogdaj) lakásukban, illetve legelőhelyeiken felhalmozhatják. 14. A saját juhaikról lenyírt gyapjújokat a juhosgazdák a határon át vámentesen vihetik haza. 15. A juhosgazdák a legelőhelyek birtokosaival kötött megegyezés összegét készpénzben vagy tisztességesen lemászált sajttal egyenlíthetik ki ősi szokás szerint. 16. A juhosgazdák túrójukat, bőreiket és gyapjújokat vámentesen vihetik haza, de nehogy abba belföldi anyag is vegyüljön s ebből a kincstárnak kára legyen, ez csak a határ közelében fekvő havasokon legelt juhok termékeire értendő. 17. A juhosgazdák mindenféle visszaéléseért vagy általuk okozott kárért a császári ágens felelős, illetve ő köteles az illető bűnözőket megbüntetni. 18. Viszont a vajda köteles minden visszaélést megszüntetni, amelyből kifolyólag a juhosgazdákat valami kár érné; hogy pedig ez új rendelet általánossá váljék, azt mindenfelé kihirdetni.

E fontos okmányt a bécsi kormány abban a meggyőződésben küldte le az erdélyi guberniumnak, hogy annak határozott rendelkezései majd kevesbíteni fogják a visszaéléseket. De megjegyezte, hogy ha annak kihirdetése után a fermánnak mégis lennének oly részei, amelyek változtatást igényelnek, a gubernium terjessze azokat fel indokolt panaszai kíséretében. De igen jellemző a hivatalos eljárás lassúságára, hogy mialatt a fenti fermán már valószínűleg a guberniumhoz is lejutott, a barcasági főszolgabíró még csak akkor (1786 december 24-én) állította össze a végzést a hétfalusi és bolgárszegi juhosgazdák ama 14 pontból álló panaszíratára, melyet ők még az elmúlt év tavaszán a bukaresti új ágensnél benyújtottak s amely Konstantinápolyon keresztül több mint másfél esztendő múlva jutott vissza hozzájuk.

Pontonként ismertetni a szolgabíró jelentését felesleges volna, mert hisz a benne felsorolt bajokon intézményesen segít a rákövetkezőleg kiadott fermán. Néhány adata azonban érde-

kesen világít reá a közállapotokra és arra, hogy a visszaéléseket a vajdáknak még a legnagyobb fenyegetéssel és szigorúsággal sem sikerült megszüntetniök. Így például a birszánok első-sorban a jalomicaí egumenre panaszkodtak, aki az ellés idején minden nyáj után megállapított egy piaszter helyett bizony 2—3 piasztert szedett tőlük, míg a többi birtokos $2\frac{1}{2}$ piasztert. Az is feltűnő visszaélés volt, hogy midőn télire a juhsgazdák nyájaikat a dunai baltákba hajtották s azokat ott kisebb csapatokra osztották, hogy kényelmesebben feletethessék velük az ott heverő gallyakat, a bojárok minden ily kis csoportot külön-külön nyájnak vettek s megesett, hogy a szegény birszánoknak a törvényes 1—2 bárány helyett húszat kelle megadniok. Általános volt az is, hogy ha a juhnyájak valami kárt tettek a mezőn talált szénában, annak árát háromszorosan fizettették meg velük kárpótlásul. A rimniki vatáfok viszont azt a szokást vezették be, hogy bár nem mertek a kész báránybőrök után vámot szedni, minden nyáj után 2 bárányt vagy 2 szép fekete báránybőrt csikartak ki a hazatérő gazdáktól.

Ezek s ezekhez hasonló visszaélések napirenden voltak s azokat a birszánok a határszéli tisztek mérhetetlen kapzsiságának tulajdonították. amit vagy azért gyakorolhattak minden félelem- és szegyenérzet nélkül, mert semmiféle fegyelem alatt nem állottak — miként általánosan hitték és hitte maga az említett szolgabíró is — vagy pedig azért, mert főnökeikkel összejátszottak.

A nevezetes fermánról Mavrogheni Miklós oláhországi vajda 1787 január 21-én értesült, midőn azt neki báró Metzburg osztrák ágens átnyújtotta azzal a kéréssel, hogy azt a dívánban felolvastassa s a jegyzőkönyvekbe bevezettesse és kihirdettesse. A vajda ezt készséggel ígérte meg, kijelentvén, hogy tartalmát egy kéz alatt kapott példányból már ismeri, de arra — úgymond — nem is volt szükség, mivel ő jogtalanságot nem tűr és rendelkezéseit már is megtette, mielőtt még a fermánt ismerte volna. Ez való igaz volt, mert az oieritot már az év elején 10 asperrel szedték, miként tavaly is volt. Hogy azonban visszaélés ne forduljon elő, a vajda egy 12 pontból álló rendeletben hagyta meg az iszprávníkoknak és vatáfoknak, hogy miként bánjanak az erdélyi juhsgazdákkal, melyet aztán az erdélyi gubernium a három hivatalos nyelven — úgymint magyarul, németül és románul — 1787 május 28-iki kelettel bocsátott ki nyomtatásban s küldött meg minden érdekelt hatóságnak.

A vajdai kancellária ez írata azért érdekes, mert az eredeti fermánnak némely rendelkezését világosabban fejezte ki és részletezte. De azért semmi különös tanuságot nem nyújt a két edictum eltéréseinek vizsgálata, mert az általuk biztosított jogokat zsaroló tisztviselők, avagy harácsoló török biztosok

akkor taposták lábbal, amikor akarták. E jogtalanságok miatt végtelen volt a juhosgazdák panasza s ha azokból ízelítőül néhányat ismertetünk, általános képet nyerhetünk a visszaélések neméről és módjáról, meg a kormányok amaz igyekezetéről, hogy azokat legalább is korlátok közé szorítsák s a birszánok panaszait lehetőleg orvosolják.

A legáltalánosabb visszaélés az volt, hogy pl. a gyimesi szoroson a legeltetésről Moldovából hazatérő juhosgazdákat a határhoz közeli moldvai falvakban 3—4 hétig is feltartották, hogy a tizedet (vagyis minden 100 juh közül a 10 legjobbat) a vajda számára, önkényesen megállapított alacsony áron visszatartsák. De megtörtént az is, hogy a moldvai díván 1787 őszén megtiltá egyszerűen az ott legelő állatok hazahajtását s így 5589 juh, 141 ló és 788 sertés ott rekedt gazdáikkal együtt, ami annyival kellemetlenebb vala, hogy Moldva-Havasalfölde ekkor háborús színhely volt. A Csík-Gyimesen visszatartott állatok meg öt gazdájuk érdekében Metzburg báró Iasiban személyesen tárgyalt a vajdával, de az öt jószomszédsági érzelmeiről biztosítván, kijelenté neki, hogy az állatok hazahajtását a porta rendeletére tiltá meg. Azt egyébként is fenntartandónak véli, mivel a hazahajtás körül az a visszaélés szokott történni, hogy a juhosgazdák az országban potomáron sok juhot vásárolnak össze s megesik, hogy gyakran kétszerannyi moldvai juhot hajtának haza Erdélybe, mint amennyivel onnan bejöttek, ami az országnak nyilvánvaló kárt okoz. Ezért csakis úgy hajlandó az öt gazda barmait hazaengedni, ha az erdélyi gubernium külön-külön bizonyítványban igazolja, hogy mindegyiküknek hány darab s miféle állatja van. Ezt a fejedelem a jövőre nézve is kívánja, még pedig úgy, hogy a juh-pásztorok kijövetelük alkalmával hagyják bizonyítványaikat a határszéli vámosoknál, a gubernium pedig küldje meg az igazolványok jegyzékét a fejedelemnek, aki csak annak vétele után adhatja meg a kiviteli engedélyt. A fejedelem e kívánságáról a gubernium tudomást véve, azt nyomtatott köriratban hirdette ki az egész országban mihez tartás végett.

Híre menvén ennek az új rendnek Oláhországban is, Suțu Mihály vajda is meghagyta a pláj-tiszteknek, hogy a birszánok marháit bejövetelük alkalmával számba vegyék és arról rovást adván nekik, ha hazatérésük alkalmával kitűnnék, hogy nyájaiik száma nagyobb, mint volt bejövetelükkor (s azt írással igazolni nem bírják), egy juhosgazdát tartsanak vissza, jelentést tevéen az esetről a kormánynak.

Suțu vajda további rendelete (1792 tavaszán) arra irányult, hogy megszüntette az Erdély felé hajtott nyájak sertései után a kincstár részére eddig szedni szokott 20 para díjat és intézkedett, hogy a határt átlépő birszánoknak a vatáfok kellemetlenségét ne okozzanak járás-kelésük alkalmával, sőt még

azt is elrendelte, hogy az osztrák alattvaló juhosgazdák ezentúl díjtalanul kapják meg útleveleiket.

V.

A szabályzatok és rendeletek tömkelege dacára a visszaélések és zsarolások azonban napirenden voltak, sőt azok — sajátosképen — nemcsak egyénileg, de még helyileg is lokalizálódtak. Így pl. a kijőni vámon, melyen a legtöbb juh Erdélyből Havasalföldébe kihajtatott, a XIX. század elején Anastasy vatáf csupán külön fejedelmi parancs felmutatása mellett bocsátott vissza nyolc hazatérő resinári gazdát juhokkal, hiába hivatkoztak arra, hogy tavaszkor megfizették a vámosnak a nyolc báni legeltetési illetéket, hogy nekik a díjtalan és szabad visszahajtáshoz úgy a legeltetési szabályzat, mint a vajda 1787-iki rendelete alapján joguk van, nem is szólva arról, hogy ez oly régi jogszokáson alapszik, amely már jóformán törvényerővel bír.

Moldova felé a grozesti vámosoknak volt gonosz híre, akiknél általános szokás volt, hogy az erdélyi alattvalókon — a szerződésekben megállapított illetékeken felül — a legkülönbözőbb díjakat szedték éveken keresztül. Így *a)* minden a moldovai határt átlépő ember és állat után (Erdélyből jövet vagy oda visszamenet) a határkapitány «capitania» néven 1—1 parát szedett; *b)* minden szekér után akár üresen, akár teherrel jött, úgy a bejövetelkor, mint a kimenetelkor 20 parát szedtek «parcalabia» címen; *c)* úgy a kapitány, mint a vámos Moldovába lépésekor minden sajtoszekerről 1—1 böndő túrót vagy sajtot vesz le; *d)* a juhosgazdák hazatértekor minden juhnyájból a kapitány 2 juhot, a vámos egyet vesz el; *e)* a juhosgazdák, mikor tavaszkor nyájaikhoz jönnek át a havason lóháton, saját lovaik után 40 para *konicét* — illetéket — kénytelenek fizetni; *f)* a birszánoktól elszedik az elhullott juhaikból összegyűjtött faggyút azon a címen, hogy annak kivitele tilos; *g)* e külön szedett díjakról soha cédulát a juhosgazdáknak nem adnak, azt mondván, hogy arra otthon nincs szükségük; *h)* a juhászoktól még ruhájuk után is, amit a maguk használatára bevisznek, pénzt, zabot vagy sajtot szedegetnek el.

E törvénytelenések ellen a jasi konzulátus már 1785-ben panaszt tett Mavrocordat vajdánál, aki augusztus 15-iki rendeletével a «capitania»- és «parcalabia»-díjakat eltörölte s így maradt az sokáig. De 1793-ban s még inkább 1795 május hava óta — amikor Dumitraki Izbir lett a határszéli kapitány — ismét szedni kezdték a felsorolt jogtalan díjakat, melyek ellen a juhosgazdák most (1796 augusztus elején) óvást emeltek, szigorú megtorlást és kártérítést kívánva. A vajda erre már harmadnapra eltiltotta a fenti visszaéléseket, elégtételt szerezvén ezáltal a kíméletlenül megzsarolt erdélyi alattvalóknak.

Pár nappal előbb Kallimaki moldvai vajda is parancsot küldött a határszéli kapitányoknak, hogy a juhosgazdákat semmivel se terheljék, miután nekik csupán három százalékot kell fizetniök hazatérésükkor, joguk lévén a faggyút az országban eladniok. Ez a rendelet az osztrák agencia abbeli panaszára adatott ki, hogy a birszánoktól úgy a Moldvába lépéskor, mint hazatérésük alkalmával minden állatjuk után egy-egy parát szednek, minden juhászszekér után egy-egy sajtot, minden nyáj után meg két-két juhot, sok egyéb bosszantásukon kívül.

Hasonló visszaélések fordultak elő egyébként a bukovinai határon is, amit — az ágens követelésére — a Bojárok Tanácsa ugyanekkor szintén megvizsgálván, kimondták, hogy az olyan szarvasmarháért, melyet nem Moldovában vettek, hanem Bukovinából ide csak legelésre hajtottak át s aztán ismét visszavisznek, vám ne fizetessék, csupán kornerit és vámot is csak az országban vett marháért fizessenek. Ép így nem fizetendő se vám, se kornerit az áthajtott (transito) szarvasmarháért, hanem tulajdonosa az illető jószág birtokosával egyezzek meg a legeltetés dolgában.

Sok baj volt a juhosgazdák által az országban termelt sajt és gyűjtött gyapjú kivitele és értékesítése körül is, ami a régi szokás szerint a következőkben ment végbe.

A nyáron át készített édes túrót (kás) a juhosgazdák (úgy az erdélyi birszánok, mint a belföldiek) kötelesek voltak augusztus hó végéig a havason lévő sajtkészítő helyekre, elsősorban a havas uraihoz vinni s nekik eladni, hogy aztán belőle sajtot (kaskavál) készíthessenek. Csak ezután volt szabad nekik is hozzáfogni a maguk háztartására szükséges sózott túró (brinza) készítéséhez, amit szabadon vihettek az erdélyiek haza, míg feleslegüket az országban voltak kötelesek honi árusoknak eladni. Így volt ez ősidőktől szokásban s így rendelték a vajdák is ismételten 1778-ban, 1782-ben és 1786-ban, megújítván újból 1792-ben és 1794-ben. E sok megújításra azért volt szükség, mivel a kormányzat rájött, hogy némely juhosgazda titokban brinzát készít a kásból s azt idegen sajt házaknak — gyakran még idegen megyék havasain is — adogatja el, holott azt annak a földesúrnak kellene felajánlani a környékbeli árusok árán, akinek birtokán legeltet. Más juhosgazdák viszont lopva Erdélybe küldik haza a kást, holott azt augusztusnál hamarább nem volna szabad tenniök, mert így a belföldi árusok nem juthatnak sajtához, amit 1794 végén ismételten megtiltott a kormány.

A juhok nyírását a gazdáknak hazatérésük alkalmával, tavaszkor — Szent György-napja után — kellett végezniök, közel a határhoz, úgyszólván az ellenőrző vámtisztek szemeláttára. Csakhogy lassanként az a rossz szokás kapott lábra, hogy a birszánok a nyírást még régi telelőhelyükön, benn az

országban végezték s amint a határ felé közeledtek, a falvakban titokban idegen gyapjat is vásároltak, amit a mokányok a maguké gyanánt vittek ki — persze vámmentesen — a kincstár nagy kárára. E visszaélés megszüntetése végett Suťu vajda 1792 tavaszán 30 kalarási «ungureán» kérésére megújította ugyan azt a régi szabadságukat, hogy a gyapjút szabadon kivihessék az országból, de egyben kikötötte, hogy a juhokat nem a baltában, hanem — régi szokás szerint — a határ közelében nyírják meg s csupán azokat a juhokat nyírassák meg a völgyben, amelyek nyárára is a legelőkön maradnak s nem hajtják őket fel a havasra. A vámtisztek pedig előkérven oieritrovásukat, nézzék meg, hogy ki hány juh után fizetett legelőadót s minden cigája-juh után egy oka gyapjút, birszán-juh után meg kettőt számítván, mérjék le a kiviendő gyapjút s ha annak súlya nagyobb lenne annál, amit a fenti számítás eredményezne, a többletet csupán a rendes vám lefizetése ellenében engedjék kivinni, miként azt az igazság kívánja s a dívánkönyv 1. és 12. pontja is előírja.

E rendelet által érvényét veszti a fejedelem korábbi rendelete, amellyel a juhosgazdák által gyűjtött gyapjú, bőr és viasz kivitelét eltiltá, ami ellen a sztambuli osztrák követ is panaszt emelt a portán. Viszont az előbbi engedély megadását Merkelius bukaresti ágens eszközölte ki alattvalói számára azzal a megszorítással, hogy azok minden egyes alkalommal kiviteli engedélyt szerezzenek az ő révén az oláhországi kormánytól addig is, míg ez az ügy véglegesen nem tisztázódik egy portai fermán által. Ugyancsak az ágens fáradozásának eredménye volt a vajdától nyert ama további kedvezmény is, hogy a juhosgazdák nemcsak gyapjújukat, hanem a brinzát is vámmentesen vihetik haza, sőt «Passirzettel» nélkül szállíthatnak maguknak a havason át málélisztet, hogy az Oláhországban áttelelő marháik után oierit- és ierbaritadókon kívül semmiféle más adót ne fizessenek s végül, hogy a szekerek elé fogott állatok után a fenti két adónemet a vatáfok ne szedjék, miként azt már korábbi uralkodása idején (1783-ban és 1785-ben) is elrendelte volt. Suťu Mihály általában igazságszerető, jó ember volt s hogy a juhtenyésztés fejlesztése mennyire szívén fektet, mutatja tavalyi rendeletét kiegészítő újabb három rendelete, melyet annak érdekében 1792 nyarán kiadott.

Míg a juhok után fizetett legelőpénznek oierit volt a neve, addig a lábasmarha utáni legelődíjat ierbaritnak mondták, bár értették azt néha juhokra is. Így találjuk azt pl. az 1763-iki fermánban is, mely az oieritot juhonként 8 parában, a ierbaritot (vagy vakaritot) pedig nagy, lábasmarhák után 24 parában állapította meg. A fermán birtokában az oláhországi vajda ki is hirdette mindenütt a tömösi falvakban, hogy csak jöjjenek a birszánok, mert nem fog több legelőpénzt szedetni, mint

amennyit a portai rendelet megjelöl. Mily nagy volt azonban azok csalódása, mikor bemenvén az országba, azt kelle tapasztalniok, hogy a vajda a juhoktól 33 parát, lábasmárháktól meg 132 fillért szedet. Így volt ez a következő (1765-ik) év tavaszán is, amikor a vajda emberei 33 és 66 para legelőpénzt szedtek, sőt amelyik birszán késedelmeskedett a díj lefizetésével, azon pl. Vergu kapitány, a bodzai vatáf, még külön másfél török tallér büntetést hajtott fel. A juhosgazdák további sérelme az volt, hogy az ú. n. Vezér-havason a legelő juhoktól 6 parát, a lovak után meg 22 parát szedtek, ami teljesen új dolog volt, miután azon a helyen régidőtől fogva szabad volt a legelés, melyért csupán a földbirtokosnak tartoztak a megalkudott díjjal. Egyébként azokra is nagy panasz volt, mert nem igen fogadták el a kialkudott legelőpénzt, mint régebben, hanem annak fejében sajtot kívántak a gazdáktól, melyet féláron és rosszúl mázsálva vettek el, ami ellen a birszánok az erdélyi katonai főparancsnok útján is orvoslást kértek.

Az erdélyi juhosgazdák panaszainak azonban nem volt eredménye főleg azért, mert a fermánban megállapított oierit összege oly csekély volt, hogy azt a vajdák egyszerűen nem vehették figyelembe s nem hajtották végre. Ezért szedettek nagyobb díjat és engedtek szedni a legelőbirtokosoktól is. Hogy azonban ennek a visszas helyzetnek meg a birszánok minden tavasszal újra ismétlődő zaklatásának és könyörgésének vége szakadjon, Ipsilanti vajda 1775-ben (az orosz háború után) 12 parára emelte az oieritot, de Herbert portai osztrák ágens nem nyugodott, amíg ki nem járta, hogy azt 1785-ben 10 parára szállítsák le. Ezt persze a gyakorlatban nem lehetett keresztül vinni, már csak azért sem, mert a birtokosokat méltán bántotta, hogy az idegen mokányoktól 2 asperrel (vagyis 20%-kal) kapnak juhonként kevesebbet, mint a bel-földi gazdáktól. Ez ellen a birszánok természetesen újból panasszal fordultak az osztrák ágenshez, akinek jelentésére az oieritot a portán újból leszállították 10 parára. Suťu vajda azonban, miután saját szavai szerint «elke nem szenvedhetette tovább ezt az igazságtalanságot» 1791 őszén önhatalmúlag egységesíté az oieritot, kimondván, hogy minden juhosgazda egyformán fizessen juhonként 10 bánit «a szokott ajándékokon kívül», hogy azáltal lecsillapítsa a bennszülöttek kedélyét s a gazdákat a juhtenyésztés fejlesztésére ösztönözze.

VI.

A fentnevezett két adónem fejlődése szintén érdekes és tanulságos, képet nyújtván arról, hogy azok mily mértékben terhelték a szomszédos két oláh országban legeltető erdélyi juhosgazdákat.

Az *oierit*-adót eleinte természetben (azaz juhokkal) fizették, majd darabonként 4—5 parában állapították meg. Általánosabbá Brankován Konstantin vajda alatt vált, aki 1697-ből való rendeletében kimondja, hogy belföldi gazdák juhonként 15 bánit, köztisztviselők 14 bánit fizetnek, a szokott ajándékokon kívül, míg a birszánok csupán 10 bánit, minden ajándék nélkül. Akik juhaikat elrejtik, avagy kevesebb számút vallanak be, azok a fenti díjak kétszeresét fizetik; amely beszedő (*oiar*) pedig a fentieknél többet szedne, azt a vajda felakasztatni rendeli, abban a megyében, amelyben működött és többet mert szedni. Ezt a díjat megtartották egy darabig Brankován utódai is, megszerezvén (1719-ben) azzal a jogos pótdíjjal, hogy a számadó a juhok megszámlálásaért minden nyájtól 10 bánit kapjon. Mavrokordát Konstantin 1748-ban már 6 parára emelte az adót, míg a birszánoknak csak 3 parát kelle fizetniök. Pár év múlva, Ghika Gergely oláhországi vajda azonban (1751-ben) juhonként 15 régi bániban állapította meg, kimondván azt is, hogy mindenki teljes *oieritot* fizessen, mert, hogy lehessen azt — ügymond — tűrni, hogy akik telelni is bennmaradnak az országban, teljes legelőpénzt fizetnek, míg mások, miután a jó kövér nyári legelőt lelegeltették juhaikkal, ősszel — az *oieritpénz* fizetésének idején — nem tartják juhaikat továbbra is a havason vagy nem szállítják le a baltákba, hanem, hogy ne kelljen fizetniök, szépen hazahajtják azokat, amivel nemcsak a kincstárnak, de társaiknak is nagy anyagi kárt okoznak. Ennyiben hagyta a vajda az *oieritot* a következő évben is, miként azt tőle maguk a birszánok is kívánták. Mikor pedig 1753 nyarán Ghika Máté havasalföldi vajdát a porta áthelyezte Moldovába, egyik első teendője az volt, hogy az erdélyi juhsgazdák számára az *oieritot* 8 bánira szállította le s azzal csábítgatta be őket országába, biztosítván őket, hogy egyéb fizetségük ott nem lesz. Szavát azonban nem sokáig állta, mert a következő évben már újra 10 parára emelte az *oieritpénzt* s minden nyájtól még külön 2½ zlotot kívánt, ami ellen a brassóiak keservesen panaszkodtak, minthogy hét nyájuk legelt benn 20 különböző helyen. Azontúl azokat a nyájakat, úgy látszik, nem is igen küldték mind át, mire a vajda (1755 őszén) újból leszállította az *oieritot* 8 parára, sőt megengedte a birszánoknak, hogy minden nyájukkal 12 ló jöhessen át fizetség nélkül.

Oláhországban Rákovicza Mihály vajda ezidőben — 1753-ra — a legelőpénzt úgy vetette ki, hogy az 16 pol, vagyis 15 régi bánit legyen a szokott ploknonon kívül, elengedvén azonban a juhonként még külön szedni szokott 2 bánit s a lovak legeléseért felszámított 40 bánit, viszont a telelésre is bennmaradó juhok után 5½ parát szedetett, szarvasmarha után pedig 22 parát. A prahovai vatáf ugyan ezt a rendelkezést sem vette figyelembe; ám annál nagyobb volt az öröm, hogy a «feje-

delem» 1754 nyarán az oieritot csupán 5 parában, a ierbaritot pedig 30 parában állapította meg, megnyugtattván a birszánokat afelől is, hogy semmiféle zsaroló felszólításnak ne engedelmességedjenek, ami azonban nem akadályozta meg a kimpulungi iszpravnikot abban, hogy Brassó város 6000-nél nagyobb számú disznócsordája után darabonként 5 para dézsmát ne szedjen.

Ezeket a különféle visszaéléseket maguk a vajdák sem tagadták s amikor csak lehetett, kártérítést is adtak a megszarolt juhosgazdáknak. De az oierit emelésében ők maguk sem tarthattak mértéket s midőn pl. Rákovicza István vajda 1764-ben trónra jutott, a legelőpénzt tavaszkor váratlanul 17 bánira emelte, a vakaritot meg 66 bánira, nyíltan kijelentvén, hogy ezt adósságai miatt kénytelen tenni, adósságot örökölvén testvérétől is és nem akarja, hogy a kamatok továbbra is szaporodjanak. Ám közben ez adók megint leszállottak s a XVIII. század vége felé már az a szokás alakult ki, hogy az oierit 4 para (azaz 6 krajcár) legyen a belföldiek és 3 para (vagyis 4½ kr) a birszánok részére.

Megnyugtatólag hatott a juhosgazdák kedélyére az is, hogy a jólelkű Ipsilante Konstantin oláhországi vajda véget vetni igyekeztvén annak a rossz és sok kárt okozó szokásnak, hogy némely elődje az oierit befizetését tavaszkor szorgalmazta, 1805 tavaszán elrendelte, hogy azt ezentúl ősszel (október havában) szedjék be, amikor természetesen a gazdáknak inkább volt pénzüik. Ez nagy megkönnyebbülést jelentett s az annyifelől kiuzsorázott szegény birszánoknak és belföldi juhosgazdáknak a vajda édesatyja boldog idejét idézte fel a lelkekben, amikor (25—30 évvel azelőtt) jólét és boldogság volt az országban s olyan olcsóság, hogy pl. egy juh ára báránnyával 1 leu volt, egy kecskéé gidájával 1 zlot, a hús okája 1 vagy 2 para, a búzaliszt okája 1 para, a máléliszté 1 báni vagy legfeljebb 1 garas; 1 paráért meg 10 tojást is adtak, úgy hogy a szegény ember is megélhetett, kivált hogy egy jármás ökör ára 10 lei volt, egy tejelő tehéné 6 lei, egy lóért meg 8—10 leinél többet nem kértek.

A második legelődíjat, melyet (a tehén román neve után) *vakarit*nak neveztek, Duka Konstantin moldvai vajda hozta be 1693-ban, hogy annak jövedelméből kifizethesse a trónrajutásával viselt költségeit. Nagyon megzavarta vele az országot, jegyzi meg az egykorú krónikás és ime tíz évre reá követte oláhországi szomszédja, Brankován Konstantin vajda is, midőn 1703-ban (a portáról való visszatértekor) 10 parát vetett ki minden lábasmarha után, ő is hasonló indokolással, hogy t. i. útiköltségeit visszakaphassa. Két év múlva (1705-ben) kiterjeszté a vakaritot (nagy pénzsűkében) az idegenekre is, hogy azok is segítsenek — úgymond — a belföldiek nehéz helyzetén. Hanem szomszédai jusson nem kívánja, hogy

a birszánok teljes *ortol* fizessenek, mint a belföldiek s elengedvén annak harmadát, megelégszik, hogy csupán 22 bánit adjanak, biztosítván egyúttal őket, hogy máskor ez az adó többé nem leszen.

Az új és szokatlan adó hallatára a szebeniek keservesen könyörögtek a vajdának, hogy ne vesse ki azt reájuk ebben a nehéz háborús időben. De az nem teljesíthető kérésüket. Csakhogy ők is nyilván úgy jártak, mint a brassóiak, hogy a fenti mérséklés *post festum* jött s bizony a vakarítot teljes összegében szedték fel rajtuk, mire Brassó város egyik jegyzője személyesen ment be Bukurestbe a vajdához panaszra. Hanem azért Brankován három év múlva újból kénytelen volt kivetni a vakarítot s midőn a szebeniek újra annak elengedéseért folyamodtak, ismét csak annak egyharmadát engedhette el. A szebeni «Szász univerzitás» most már a guberniumot szólítá fel közbenjárásra, Brankován vajdának külön folyamodványban is előadván, hogy rendelete ellenére határszéli tisztjei teljes vakarítot szedtek a birszánoktól, amelyik pedig vonakodott azt megfizetni, attól még juhonként egy tallért követeltek, amely túlfizetések később is előfordultak.

Brankován utódja — Cantakuzeno István — megszüntette a vakarítot, Mavrokordát Miklós újra behozta, ennek fia 1739-ben ismét eltörölte, hogy aztán két év múlva, 1741-ben, újból behozza. Így ment ez évről-évre, úgy, hogy 1753-ban az már 66 báni volt még a birszánok részére is, kirekesztve ez adóból a nyájvezető lovakat, minden nyájhoz két lovat számítva s azzal a kikötéssel, hogy minden birszánnak meg legyen a maga passzusa, nevével és juhai számával ellátva, nehogy nyájaikba belföldiektől vásárolt juhokat keverhessenek s hajtásák ki azokat az országból vámmentesen. Rákovicza Konstantin vajda szintén 66 bániban állapította meg a vakarítot, de annak dacára utódjai alatt (1762-ben) további 70 parát kívántak a plajások a juhosgazdáktól. Panaszukra a vajdák ugyan mindig orvoslást ígértek, de azok a visszaélések állandóak maradtak s a legcsodálatosabb változatokban ismétlődtek. Mikor azonban 1763-ban megjött a portai új fermán, az megszüntette a belföldiek vakarít pénzét. Erre persze felzúdulván a birszánok, a vajda megígérte, hogy az erdélyiektől a 66 bánit csak nagy marha után fogja szedetni, juh után pedig csupán 16½ bánit. De mivel a vatáfok ezt a fejedelmi ígéretet nem igen vették figyelembe, a birszánok 1765 őszén írásban követelték a vajdától, hogy tartsa magát a fermán rendelkezéseihez. Ennek lett is foganatja, de mivel az immár több mint tíz éve gyakorlatban volt 66 báni igen terhes adónak bizonyult, a birszánok — nyilván a portai ágens útján — elérték, hogy azt 1786 elején Suțu vajda felére szállítsa, kimondván, hogy a birszánok 33 báni vakarítot fizessenek minden juh után s csupán a többi «más idegenek» 66 bánit, a régi szokás szerint; de vigyázzanak a

megyei isprávnokok a kivetésnél, mert a nyírott és ellős állatoknál kettő számít egynek. Ám a juhosgazdák nem sokáig örülhettek ennek a kedvezménynek, mert amint Hangerli Konsztandin vajda trónra jutott, első cselekedete az volt, hogy (1797 december 6-án) két tallérnyi legelőpénzt vetett ki, ami addig hallatlan dolog volt.

Egészen más volt a «vakarit» fejlődése Moldovában, ahol annak régebben Havasalföldében is használatos «gostina» volt a neve. Ez volt a neve eleinte (a XV. századtól kezdve) mindenféle legelőpénznek, akár juh, akár pedig sertés után fizették és emelkedése is nagyon mérsékelt volt, mert 1700-ban sem kellett 8 báninál többet fizetni az Erdélyből hízásra áthajtott disznók után. Később minden 15 juh után 2 leit szedtek, de Ghika Gergely vajda belátván, hogy ez túl magas és miatta az emberek nem fejleszthetik kellően a juhtenyésztést, 1732-ben leszállította, úgy hogy minden 10 juh után fizettek egy-egy leut, amint az végig megmaradt, csak a Bender felé eső falvak legelőinek kelle a «régi szokás szerint» juhonként két parát fizetni őszkor «gostina» fejében.

Ez az olcsó legelőpénz azonban — úgy látszik — csak a bennszülöttekre vonatkozott, mert pl. a székelyek 1719 elején keservesen panaszkodtak, hogy állatonként egy forintot fizettek velük Moldovában, ami oly nehéz adó volt, hogy sokan nem bírván megfizetni, elvesztegették állatjaikat, sőt ráadásul még lovaikat is kölcsönbe vették tőlük postálkodásra s midőn azokat egy-két hét múlva agyonnyúzottan visszakapták, a vatáfok még minden ló után egy-egy forintot erőszakoltak ki tőlük. Pár évre reá a helyzet javult s a gostina juhonként 4 parára süllyedt, hogy aztán Mavrokordat Konsztandin vajda trónrajutásakor (1749 nyarán) hirtelen háromszorosára szökjön fel (11 parára) minden juh után, amiért az egész ország átkozta. Így maradt az sokáig, míg nem azt Rákovicza Konsztandin Mihály vajda 1757 március 1-én (pár nappal második uralkodásának vége előtt) átoklevéllel «örökre» megszüntette, mint — úgymond — ferde, igazságtalan szokást, mely nagy kárára volt a hazának, kijelentvén, hogy a legelő állatok után még csak egy garast se kelljen fizetni, sőt még számon se tartsák őket, szabadjára engedvén tenyésztésüket a lakosoknak. De ez a szabad állapot nem tartott sokáig, mert az állam nem nélkülözhetette azt a biztos jövedelmet, melyet a vakarit hajtott. Így Kallimaki Tódor vajda 1761 tavaszán külön okmányban biztosítja az erdélyi juhosgazdákat arról, hogy «gostina» címen juhonként 8 báninál többet nem kell fizetniök, mikor pedig vissza akarnak térni országukba, senki ne zavarja őket sem vámmal, sem semmiféle más illetékkal, miként hogy most panaszt tettek nála némely tisztje ellen, hogy a fenti illetéken felül még nyájanként 70 parát szedtek tőlük, egyéb zsarolásokkal együtt.

Ugyanő szállítá le a gostinát a belföldiek részére is juhonként tíz bánira, amint hajdan volt. Sok elégedetlenségre szolgáltatott okot azonban az a régi kiváltság, hogy az idegenek kevesebb legelődíjat fizettek a belföldiekénél s ezért a «Moldovai díván» 1809 tavaszán kimondta, hogy a telelésre átjött erdélyi mokányok is 10 bánit fizessenek minden juhuk után s csupán az Aknaváros körüli sóvágók fizessenek a régi rend szerint juhonként 6 bánit. Így is maradt az éveken át, egészen Kallimaki Szkarlát vajda harmadszori uralkodásáig, amikor (1815 június 20-iki dekrétumával) a gostinát a régi mód szerint juhonként négy parára szállítá le, miután atyai szíve nem tűrhette azt az igazságtalanságot, hogy a régi átoklevél felfüggesztésével elődei azt lassanként feldrágították.

Ez a díj kisebb volt, mint a szomszédos Oláhországban még 1765-ben is. Hanem, mikor 1769 őszén az oroszok elfoglalták Moldovát, a «Bojárok Tanácsa» a gostinát újból 10 bánira emelték, a kunicát pedig nagy lábasmarha után nyárára 40 bániban, télire 150 bániban állapították meg. Az orosz megszállás múltával Ipsilanti vajda azonban 1776-ban a birszánok részére 33 bánira szállította le, ami 22 parának felelt meg, úgy maradván az a század végéig. A fentebb előforduló «kunica» kifejezés a lovak után fizetni szokott legelőpénzt jelentette, amely 1794-ben újra állapítottatott meg úgy, hogy a birszánok 40 bánit fizessenek minden ló után, ámde a juhnyájakhoz tartozó 3—4 lovukért őket fizetség ne terhelje.

E megállapítás ellenére a tisztek nagyon különbözően magyarázták a rendelet szövegét s hogy az többé kételynek ne adjon helyet, Suťu fejedelem 1792 nyarán határozottan kimondta, hogy az erdélyi juhosgazdák a vakarítot a nyaraltatás idején fizessék, még pedig nagy marha után 33 bánit, kicsi (tehát juh és kecske) után pedig meg annak felét, csakhogy a nyírottak és ellősök is kicsinek számíttassanak, a szopós állatokkal pedig a tisztek ne törődjenek, vagyis azok adómentesek. Ámde még ezt a világos rendelkezést is félremagyarázták némelyek s így a fejedelem tíz nap múlva újabb rendeletben hagyta meg, hogy a jelzett díjat csak teljesen felnőtt állatok után szedjék, míg egytől három évig terjedő állatoknál kettő számítsa egyet, az egyévesek adómentesek maradván. De mivel ez ismert dekrétumok mellett is állandóak voltak a visszaélések és hatalmaskodások, 1805 tavaszán, az oierit bérbeadásakor újból megállapították és — hét pontból álló — írásba foglalták a régi jogszabályokat a fejedelmi dívánban, ismételten biztosítván az erdélyi juhosgazdákat élvezett szabadságaik épségben maradásáról.

Magától értődik, hogy a fenti adók alól mentesítések is voltak. Így pl. Moldovában Duka vajda 1693-ban mentesíti a gostina alól a kolostorok főnökeit, Havasalföldében pedig Brankován Konstantin mentesíti 1697-ben a bojárokat és

köztisztviselőket, egyházakat és kolostorokat; meg a bukaresti, brailai s más városok nagykereskedőit is, sőt (még 1693 előtt) mentesítést kapott ezer darab juhig «a fejedelem barátja», Páter János is. Brankován kijelenté azonban — egy másik rendeletében — hogy minden harmadik évben mindenki megfizesse az oieritot, még a birszánok s maguk a kolostorok is, miután az országnak nagy szüksége van arra a jövedelemre. Így maradt ez továbbra is és igen érdekes, hogy ezt a szokást még az osztrák kormányzatnak is tiszteletben kelle tartania, midőn Kis-Oláhországot (1718-ban, a pozserováci békében) megkapta s azt a fejlettebb közigazgatás elvei szerint átszervezni kívánta. Így pl. 1720-ban mentesítik a rimniki püspököt s a tatárok által felégetett kolostorokat a juhtized alól, 1724-ben meg valamennyi kolostort, úgy a barátokét, mint az apácákét. De az olteniai osztrák kormány szigorúan számon tartá az oieritadót s amint a háromévi mentesítés eltelt, nem tett kivételt senkifiával s nagy kivételszámba ment, midőn a krajovai bán 1500 juh után, tanácsosai pedig együttesen 1000 juh után nyertek mentesítést. Lassanként azonban az vált jogszokássá, hogy a bojárok 400 juha lett mentes az oierit alól, a XVIII. század végén pedig az már 500-ra emelkedett.

A Rozsnyó-vidéki szászok meg a berecki székelyek ingyen legeltethették juhaikat több havason. A brassói ú. n. bolgárszegi gör. kel. román egyház meg 800 juhra nyert az oláhországi vajdától privilégiumot a szabad legeltetésre. De ezzel az a baj volt, hogy valahányszor új vajda lépett trónra, mindig megkelle újítaniok régi hrisovjukat, melynek érvényességét másként nem akarták a vámosok elismerni. Így találjuk azt 1767-ben, meg utána 1775-ben is, amikor azt is belevették, hogy a négy pap mindegyikének 200 juhra van ingyen legeltetése, nem fizetvén azok után oieritot, sőt teljesen adómentesek voltak a juhokat őrző pásztoraik is, persze, ha azok is erdélyiek voltak. Egyházak és kolostorok az ilyen ingyen legeltetés mellett minden 100 juh után egyet szoktak ősi szokás szerint visszatartani; amelyik gazda pedig oieritot fizetett, attól ezt a külön adót nem volt szabad szedni, amire 1784 elején az erdélyi gazdákat külön fejedelmi rendeletben figyelmeztették.

Különös említést érdemel — itt e fejezet végén — a kis-oláhországi osztrák megszállás korszaka, mivel a magyar származású Haan Ignác udvari tanácsos 1719 őszén krajovai székhelyén írt jelentéseiben valóságos történetét nyújtja e különböző juhlegeltetési adóknak és fejlett közigazgatási érzékével hasznos újításokat is tett azok behajtása körül. Így megtudjuk, hogy eleinte a *ierbaril*-pénzt Szent György-napjától Szent Demeterig szedték be, amikor a *gostina* beszédese kezdődött tavaszig; ámde lassanként nem tartották meg e határidőket s az adók behajtását az egész éven át folytatták, holott azt lehetett volna

a nép kevesebb bosszantásával s a kincstár nagyobb hasznával végezni. A *vakarit* oly útált volt, hogy behozataláért a nép nem szűnt meg Brankován Konsztandin vajdát átkozni, úgy hogy azt még az osztrák kormány sem merte alkalmazni s csupán az *oierit*ot szedte (bár bérbeadva), továbbá a sertések *gostináját* 8 bániban megszabva, meg a *ierbarit*ot az egyes állatok eladásakor minden juh után 8 bánival, 1 lábasmarha után 24 bánival, borjú után 12 bánival és minden ló után 44 bánival (vagyis 33 krajcárral) számítva.

VII.

Ámde e pontos meghatározások, részletes rendeletek és szigorú parancsok dacára a visszaélések továbbra is előfordultak és napirenden voltak.

A legmegszokottabb visszaélés az volt, hogy oierit- és vakaripénz fejében a szokottnál többet szedtek ez adók bérlői, illetve azok tisztjei. Ám előfordult az is, hogy a juhok behajtásakor a juhosgazdáktól minden juh után 2 para vámot szedtek jogtalanul. Lelketlen tiszték pedig azt a csúfságot is elkövezték, hogy hízott meddő juhokat ellősöknek vettek vagy olyanoknak, amelyeknek két báránymagzata van, sőt itt-ott még a kosokat és bakkecskéket is az ellősök közé «merészelték» számítani, Ipsilanti Konsztandin vajda felháborodástól reszkető 1805-iki levele szerint.

Visszaélések fordultak elő a termelt brinza, sajt, illetőleg gyapjú és báránybőr értékesítése körül is. Ezekről egy 1712-iki rendelet a legrégibb, elmondván, hogy a kimpinai havasi esztenákon termelt édestúrót (kás) vámmentesen vihetik a birszánok haza, de ha azt besózzák és sajttá (*cașcaval*) gyúrva az országban kívánják eladni, vámot kötelesek utána fizetni. Vámot kell adniok akkor is, mikor tavasszal a síkságról a havasra vonulnak, még pedig minden nyáj után egy bárányt, a lovak után meg egyenként 2 bánit. Ha azonban a juhok nyírását benn az országban végzik s úgy viszik a gyapjút haza, minden ló-terüh után 40 bánit fizessenek régi szokás szerint, hanem a télen át elhullott bárányok bőrét vámmentesen vihetik haza.

Igy volt ez később is sokáig, de 1719-ben még arra is kiterjedt a kincstár figyelme, hogy amelyik brassói birszán halat visz haza a baltából, az minden szekér után 70 bánit fizessen, ha pedig lóháton hordja a halat, csupán 7 bánit, amely új foglalkozás, úgy látszik, ekkoriban jött divatba.

A visszaélések és zsarolások azonban szűnni nem akartak, akármennyi parancsot is adott ki ellenük a hatalom. Nem sokat változtatott rajtuk az a körülmény sem, hogy azok létezését maga a kormány sem tagadta a derék Brankován vajda alatt, aki rájövén, hogy egy ízben (1696-ban) emberei 2 bánival

juhonként többet szedtek a brassóiaktól, visszaküldött nekik 15 tallért, amennyit ez a jogtalanul szedett többlet kitett.

Később — 1786 nyarán — Szebenmegye négy faluja (Tiliska, Szelistye, Ród és Pojána) emelt panaszt az erdélyi guberniumnál amiatt, hogy két oláhországi vatáf halálos fenyegetéssel tiltá meg juhásztoraiknak a fejedelem nevében, hogy akár csak egy oka brinzát, sajtot, avagy gyapjút is áthozzanak Erdélybe Oláhországban legelő juhaiktól. Erre a gubernium megvizsgálván az ügyet, kitűnt, hogy nemcsak azt tilták meg, hogy pásztoraink termékeiket valami sajtbérlőknek (kesárok) eladják — az ország szokása szerint — hanem bizonyos szelistyei Juon Románt, aki brinzát akart áthozni, a határszéli plajások elfogtak és egy török zlotot (45 krajcárt) csikartak ki tőle. Egy másik juhosgazdának meg 200 oka brinzáját vették el erőszakkal. E miatt a juhosgazdák segítséget kértek a guberniumtól, amely hivatalosan átírt a bukaresti ágensnek, de az nem bírván elégtételt szerezni nekik sem a fejedelemnél, sem a bojároknál, azzal biztatta a károsultakat, hogy az ily visszaélések ellen majd a portáról várható új fermán fog valami orvoslást tartalmazni. A gyakorlatban azonban annak rendelkezései sem védték meg a gazdákat a visszaélések ellen, úgy, hogy a gubernium végre is 1794 elején «kerülő levél» útján figyelmeztette (bécsi felsőbb rendeletre) az Oláhországban juhtenyésztéssel foglalkozó erdélyi alattvalókat, hogy juhaik és sajtjuk eladásánál ne engedjenek semmiféle visszaélésnek, hanem tartásuk magukat az 1786 december 4-iki portai fermánhoz és az 1791-iki sistovi béke 3. pontjához, amelyben meg van határozva a juhok és a sajt ára, melyet sem az eladónak nem lehet emelnie, sem a vevőnek leszállítania, csakis a bukaresti agencia közbenjárásával az oláhországi fejedelem s a szerződő felek közti szabad megegyezés alapján. Ettől a «szabad megegyezés»-től a juhosgazdák azonban nagyon fáztak, mert az rosszabb volt minden visszaélésnél és baksisnál, amit juh- vagy pénzalakjában néhanapján adniok kellett, hogy csendességben éljenek és a gyakori zaklatásoktól szabadúljanak.

A birszánok 1785 tavaszán az iránt adtak be panaszt az oláhországi kormányhoz, hogy bár a régi törvény szerint ellés idején minden birtokos nyájanként egy bárányt meg egy tallért kap, az iszprávníkok ezt a szabályt nem tartván tiszteletben, mindenféle követelésekkel zsarolták őket. A fejedelem minden ilyen panasznak helyt adott s amelyik tisztról kitudódott, hogy zsarolja és bosszantja az erdélyi juhosgazdákat, az a fejedelem megdorgálásában részesült. De mikor e visszaélések csak nem akartak megszűnni, sőt előfordult, hogy egy bérlő a rendes fizetségek mellett egy tallér helyett hatot s további négyet kért az egyik birtokon, a jogszerető Suțu Mihály vajda 1791 tavaszán külön rendeletben állapítja meg, hogy minden nyáj

után ellés idején egy tallér meg egy bárány fizetendő a földbirtokosnak (avagy bérlőnek) s ha bárányt nem kíván vagy nem adhatnak, helyette 2 tallér fizetendő és semmi egyéb. Hogy pedig fogalomzavar vagy félreértés ne legyen, megállapította, hogy egy-egy nyáj 700 juhból álljon, vagyis minden 700 juh után fizetendő egy bárány meg egy tallér avagy leu, amely tehát — miként látszik — egyenlő volt egy tallérral.

Másfajta visszaélésről panaszkodtak 1794 őszén a jalomikai síkságon legeltető szebeni birszánok, akiktől a birtokosok, mikor a baltába készültek vonulni, minden juh- és kerlán-nyáj után egy juhot szedtek, lovaik után meg külön 10 parát kívántak, holott a régi szokás szerint ezt csak akkor volt szabad tőlük követelni, ha az erdőben nyájaik táplálékául számára fűzfaerdőket vágtak ki, mert ha azt nem teszik s juhaikat csupán a baltában talált fűvön tartják, nem kötelesek semmit sem fizetni. Egészen alaptalan a birtokosok e követelése azonban nem volt, mert fennállott még az a másik ősi szokás is, hogy a baltában található gallyhulladék feletetéseért a juhsgazdák minden 10 juh után egyet tartoztak adni. Mivel azonban az 1795-iki tél nagyon zord és szűkös volt, Moruzi fejedelem azzal igyekezett kedvezni a birszánoknak, hogy csak minden 20 juh után adjanak a birtokosoknak egyet, de azt a nyíratlanok közül. Kevésbé nagylelkű volt az 1807—8-iki hasonló kemény tél alkalmával az «Országos díván», amely a mokányok ama kérésére, hogy tekintettel arra, hogy a nagy fagy és hosszú tél meg az orosz csapatok miatt a szénahiány következtében nemcsak teljesen elvesztették új bárányaikat, hanem tavaszra az előző évben behozott juhoknak már csak fele maradt meg, szólítsa fel a földbirtokosokat, hogy szállítsák le szerződésileg megállapított legelési fizetségi kötelezettségeiket, ezt a kérésüket nem teljesíté, oly indokolással, hogy ez az engedmény megrontaná a régidőkből fennmaradt megállapítások árait s csupán annyit tett meg, hogy a legelőbirtokosok emberségéhez fordúlt érdekükben.

Általában a «baltá» a maga buja fűvével és fűzeivel rendkívüli szerepet játszott a birszánok gazdaságában, úgy hogy sokan közülök, akik nyáron át Moldovában legeltettek Szent Miklós-nap táján Havasalföldébe hajtották át nyájaikat, a dunamenti baltákba, dacára, hogy — az ország ősi szokásai szerint — ott újból meg kelle fizetniök az oieritot.

VIII.

Ősi szokás volt az is, hogy a porta minden tavaszon nagyszámú juhot vásárolt Oláhországban Konstantinápoly élelmézésének biztosítása végett. Ez elég teher volt, kívált, hogy a vásárlást végző török *szaidsik* és *dselepek* kíméletlenül végezték

megbízatásukat. De a vajdák nem térhettek ki e dolog elől, ha a török haragját elkerülni akarták. Már Brankován vajda panaszkodott 1696-ban, hogy «a császár szükségére» 20.000 juhot kívántak tőle s mivel ez a nagy szám a belföldi juhsgazdáktól nem telt volna ki, a birszánoktól minden 1000 juh után százat szedtetett el. Ez a 10%-os arány a következő években annyira nőtt, hogy már a XVIII. század közepén a szajdsik 100 juh után 13 juhot vettek el s nagy volt az öröm, mikor — 1765 tavaszán — Rákovicza Mihály moldvai vajda azzal az üzenettel hívogatta országába a birszánokat, hogy abban az évben majd csak 7 juhot kell adniok «beilik» gyanánt. Ez a váratlan hír ép oly megnyugtatólag hatott, mint pár évvel előbb a szomszédos oláhországi Ghika Gergely vajda 1749-iki rendelete, mellyel figyelmeztette az iszprávníkokat, hogy ne engedjék, hogy a szajdsik a pásztoroktól erőszakkal vegyék el a juhokat, hanem csak azok árának megállapítása után. Másfelől arra inté a birszánokat, hogy ne dugják el eladásra való juhaikat, hogy aztán azokat később titokban más kereskedőknek adják el, mert azoknak tilos addig vásárolniok, amíg a szultán szükségére való juhszám együtt nincsen a vásárlások befejeztével. E rendelettel egyidejűleg az iránt is intézkedett a vajda, hogy a török császári vásárlók csupán a meddő juhokat szedjék össze, ne a magnak valókat is, amint erőszakkal szokták.

A török bárányszedő szajdsik eljárását jellemzi az az 1765-ben divatba jött szokás is, hogy a kaszabbasa tavasszal (április havában) a juhsgazdákra küldte rác bevásárlóit, akik aztán a nyájak legjavát erőszakkal kiemelték és nevetséges áron elszedték. Ez a birszánokat méltán bántotta, mert míg más kereskedők az egyéves bárányért szívesen fizettek egy tallért, azok csak felet adtak, egy nagy juhért 50 para helyett 35 parát, egy berbecsért avagy juhért bárányával meg 2 tallér helyett csupán 1 tallért és 5 parát, holott ezt az eljárást a fermán is tiltá. Jó rendet hozott egyidőre a török bevásárlás dolgában a moldvai Ghika Gergely vajda, aki 1777 tavaszán kimondta, hogy a curkánkos 82 parán, a meddő juh 62 parán, a kerlán pedig 45 parán adandó át a bevásárlóknak, akiknek azonban tilos nyíratlan juhot elszedni, viszont nyájkosokat és magkosokat alkú szerint szedhetnek, nem a jelzett áron. Ez a kiváltsága megvolt «a kaftánban járó boéroknek és nemzetiségüknek» is; kötelesek lévén azonban ők is tízből egy juhot átengedni alku szerint, míg az adómentes *úrfiak* és *mazulok*, valamint az árúsemberek minden 20 juhból voltak kötelesek egyet átengedni a limitált áron; meglévén azonban az a külön kedvezményük, hogy míg a törvényes juhszedés június végéig tartott, azontúl alku szerinti áron akármikor adhattak el nyájjaikból a Carigradból érkező idegen kereskedőknek, akik az országot ellepték.

A visszaélések a beilíksik részéről azonban így sem szüntek meg s a sűrű panaszok folytán a portán is belátván, hogy azok gyakran megkárosítják a juhosgazdákat, végre Abdul Hamid szultán 1784-iki hatiserifével megszüntette az addigi bevásárlási szokást, elvárván a gazdáktól, hogy nem rejtik el eladható juhaikat, hanem azokat megfelelő áron felajánlják a császári mészárosoknak, akiknek kötelességévé tétetett, hogy a tisztas áron vásárolt juhokat valóban elszállítsák Sztambulba Moldovából, melyet a szultán — fenti iratában — az ő császári háza éléskamrájának nevez és tartott.

A juhosgazdákat különben maga a bécsi udvar is figyelmeztette — az erdélyi gubernium által — hogy tartózkodjanak juhaikat és azok termékeit a török kirendelt embereknek eladni, hanem — «az régi szokás szerint, mely ugyan az nemrégiben esett sistovi pacificatióban előbbeni erejét visszakapta» — engedelmeskedjenek a török kormány vásárlóinak, «a török porta számára sajtot vevő biztosoknak», akik méltányos áron és készpénzzel vásárolnak. Hogy milyen volt ez a méltányosnak mondott ár s miként ment végbe az ilyen vásárlás, arról tiszta képet nyerhetünk róla — az oklevelek adatai alapján — az 1793 tavaszán lefolyt juhvásárlás részleteiből.

A birszánok megnyerése, illetve megpuhítása úgy történt, hogy előbb jó korán világgá kürtölték, hogy Konstantinápolyban éhség és húshiány van, aztán Moruzi fejedelem elé idézték a juhosgazdák néhány vénebbjét, akiknek maga a fejedelem eléadta, hogy mivel a portának járó évi juhmennyiséget országának lakói állatállományából képtelen beszerezni, elvárja tőlük, hogy öt kényszerű helyzetéből kimentik és pénzen, tisztességes áron kellő számú juhot adnak neki. Erre az osztrák agentia kirendelt tisztviselője Brassóig kísért a juhosgazdákat, akiket ott gyűlésre híván, megkezdte velük az alkudozást. Ennek során a brassói oláh mészáros-céh előbb hivatalos bizonyítványt állított ki arról, hogy milyen áron mérték a bárányhúst a nagyközönségnek s aztán «megtekintvén a fejedelem kegyességét és jóságát» megállapodtak a törököktől kívánandó árban, amely azonban alig volt 6%-kal kisebb amannál. E két bizonyítvány birtokában az agentia tisztviselője a dselep meg az államkincstár képviselője társaságában felkereste a nagyobb juhosgazdákat, akikkel aztán hosszas alkudozás után elfogadtatták a brassói megállapodás árait, melyek az alábbiak voltak:

Egy finom gyapjú cigájakos (berbecs) vagy anyajuh báránnyával 4 piaszter 60 para (asper), egy meddő juh vagy tercuj báránya nélkül 3:30, egyéves bárány (kerlán) 2:90.

Egy vastaggyapjú curkánkös (berbecs) vagy anyajuh báránnyával 4 piaszter 30 para. Egy meddő juh vagy tercuj báránya nélkül 3, egyéves bárány (kerlán) 2:60.

A fenti áraknál alább a juhosgazdák nem akartak a török vásárlókkal szóba állni annyival kevésbé, hogy június elején már felmentek a havasra és elérték Erdély határát. A dselepek azonban az idén is sokalták az általuk kívánt árakat és azokat az alábbi módon kívánták leszállítani: 4·60 helyett 3·12, 3·30 h. 2·15, 2·90 h. 1·75, a finomgyapjú juhokért és 4·30 h. 2·10, 3 h. 1·111 és 2·60 h. 1·45 a többiért. Ezeket az árakat a juhosgazdák el nem fogadhatták, miután azok a tavalyi áraknál is alacsonyabbak voltak s így a tárgyalást az ágens félbeszakította s csak szeptember végén sikerült velük megegyezniük 3000 juh iránt az alábbi árakon: egy nagy juh (berbecs) 2 piaszter 35 para, egy meddő juh és tercuj 2 lei és egy kerlán (vagy noatin) 1 leu 20 para; ámde ez sem válogatva, hanem általuk a fejedelem meg az ágens emberének jelenlétében átadva «úgy, amint jön», nehogy mértéken felül terheltesse nek ez ügyletből kifolyólag. A bukaresti osztrák ágens azonban jól ismerhette a juhosgazdákat s ezért külön írásban kötötte ki, hogy a juhok átadásánál jelen léssen az ő altisztje, aki ügyelni fog arra, hogy minden 100 juh után hármad adjanak át a kikötött célra és megállapított áron, jól vigyázva arra, nehogy rühes, vak, sánta vagy fogatlan állatok kerüljenek elé, amiből világosan kitűnik, mily mesterkedésekkel igyekeztek megfelelni a birszánok kötelezettségüknek, melyet természetesen csak kénytelenségből kelle vállalniok. Az agentia útasítása persze bántotta a juhosgazdákat, akiket végre is újabb rábeszéléssel lehetett csak rávenni arra, hogy a dselepeknek nyugodtan átadják juhaikat, akikkel előbb azért nem akartak szóbaállni, mivel: 1) a dselepek válogatott hízott juhokat kívántak, 2) az agentianak nem tisztviselője, hanem csupán egy altisztje jött ki, akinek a törökök előtt semmi tekintélye nem volt s 3) az egyezséghez nem járultak hozzá a gazdák valamennyien.

Az ágens közbenjáró szerepe igen fontos volt, mert anélkül a birszánok még rosszabbul jártak volna. Viszont így már a következő (1794-ik) évben a fentinél is magasabb árakat sikerült elérnie az erdélyi juhosgazdák részére a juhokért Konstantinápolyból átjött kasab-basival és Nicolai saidsuval folytatott «szabad egyezkedés» során, amennyiben a cigája-berbecs árát a tavalyi 2·35 lei helyett 3·25 leiben s a többieket is a tavalyinál magasabb áron sikerült lekötnie. Ez valóban jelentős eredmény volt, mert ugyanakkor a fejedelem saját alattvalói számára 2·14 lei árban limitálta a cigájajuh darabját, le egész 1·05 leuig, amennyi a vastaggyapjú bárány (kerlán) ára volt. De Merkelius ágens érdeme volt az a kedvezmény is, hogy a juhosgazdák száz juh után nem tíz, hanem csak három juhot tartoztak a török bárányszedőknek eladni.

Az ú.n. szabadegyezkedés ténye azonban semmit sem változtatott azon a régi szokáson, hogy «beilik» fejében minden tizedik

juhot elszedjenek a török beilikdsik még fegyveres erővel is, ami gyakran megesett. Hogy ez mily terhet jelentett az országnak és juhgazdaságának, könnyen megítélhetjük néhány statisztikai adatból. Adataink nagyon beszédesek. Így pl. reánk maradt az 1591 május havában Moldovában lefolyt juhvásárlás teljes jegyzéke, melyből kitűnik, hogy egyszerre valami 35 görög és török dselep lepte el az országot s annak 21 megyéjében 171.143 juhot szedtek össze oly kitűnő szervezettel, hogy ez az óriási mennyiség alig négy nap alatt együtt volt alku szerint, készpénzen vásárolva, készen a Sztambulba való szállításra. Milyen csekélység volt ezzel a számmal szemben a Brankován Konstantin vajdától kívánt 20.000 főnyi juh! A rendes kontingens a XVIII. század végén évi 60.000 juhra emelkedett, de volt reá eset, hogy a falánk dselepek 200—300 ezer juhot is követeltek; egy jási kereskedő pedig egymaga 60.000 juhot adott el jószántából a konstantinápolyi bajramra, vagyis török húsvét idejére. A fenti számok nem is tartoztak a ritkaságok közé, ámbár szállításuk oly elkeseredést váltott ki, hogy voltak, akik a Konstantinápolyba jutó juhok számát évente több millióra becsülték, ami nyilván túlzás, mert ennyi juhfölöslege még sem lehetett a két oláh fejedelemségnek. Pontos feljegyzés szerint a brassóiak oláhországi nyájaiból 1765-ben a beilikdsik 8643 juhot vittek el, fizetvén értük mindössze 6658 tallért és 19 krajcárt; míg egy másik adatunk szerint a XIX. század elején Oláhországból 130.000 juhot, Moldovából meg 70.000-et vittek ki, darabját két piaszteren vásárolva; amely mennyiséghez maga Beszarábia 35—40.000 juhval járult, a dselepek a prútontúli mezőkön — a kormányzat rendelése szerint — minden 10 vagy 15 juh közül szedvén el egyet.

Merkelius ágens sokat fáradozott ennek a terhes szolgáltatásnak a megszüntetésén, még személyesen is, az oláhországi vajdánál. De miután az neki nem sikerült, titokban azt ajánlta a birszánoknak, hogy juhaikat inkább Moldovába és Beszarábiába hajtsák ki telelni, ahol — úgy látszik — a beilik végrehajtása kevésbé szigorú volt. Ezt a tanácsot a juhosgazdák azonban nem igen fogadták meg, mert ellenkezett a hagyományos régi szokással, sőt az ottani földrajzi viszonyok folytán megszokott pásztorkodási módjukkal. Nem sokat adtak az erdélyi gubernium aziránti felszólítására sem, hogy a beilikszedés körüli panaszaikról jelentést tegyenek, mert mindössze egyetlen fogarasvidéki gazda jelentkezett, miután attól a hivatalos közbenjárástól nyilván senki eredményt nem várt.

A beilik-juhok szedése tagadhatatlanul súlyos és mindenütt érzett teher volt, mert míg hajdan a juhvásárlás szabad volt és alku szerint ment végbe, most — a XIX. század elején — a bárányszedők erőszakkal vették el, rendesen a legjobb állatokat válogatva és keveset fizetve s e végett (miként azt a

jászvásári orosz konzul 1804-iki jelentéséből tudjuk) még lopástól, sőt gyilkosságtól sem tartózkodtak a védekező juhosgazdákkal szemben.

Igy a beilik továbbra is fennmaradt még amaz erdélyi mokányok részére is, akik ép úgy fizették a gostinaadót, mint a bennszülöttek. De kedvezménynek kelle venniök legalább a Moldovába járó birszánoknak (1816 tavaszán) azt a végzést, hogy akik csak télire mentek át a havasokon legelni és Szent György-napkor ismét hazatértek, gostinaadóban csupán 10 aspert fizettek és beilikre nem voltak szoríthatók. Hogy ez a fejedelmi kegy mit jelentett, könnyen elképzelhetjük, ha tudjuk, hogy ép Moldovában a kormány által (török parancsra) megállapított beilikárak a piaciaknál rendszeren 50—60%-kal voltak alacsonyabbak, sőt a húsupért keresett kecskénél 60—70%-kal.

IX.

A juhlegeltetés intézményét a bekövetkezett XIX. század küszöbén újabb adók fenyegették. Ipsilanti Konstantin oláhországi fejedelem ugyanis 1803 tavaszán összeírást rendelt el és híre járt, hogy ezentúl az idegenektől is adót fognak szedni, még a falvakban lakóktól is és csupán az agentia szolgálatában álló császári alattvalók, az ú. n. dervások maradnak adómentesek. A megadóztatás ellen Merkelius azzal vélte megvédeni a szudicok érdekeit, hogy az erdélyi gubernium azok kivándorlását megszigorítsa, de nem vette észre, hogy ez a netaláni új adó túlságosan nem befolyásolhatott egy olyan hatalmas közgazdasági ágat, amilyen az erdélyiek havasalföldi legeltetése volt. Nem is történt egyéb, minthogy a fejedelem 1806-tól kezdve azt kívánta, hogy a birszánok állataik számát azok kihajtásakor a határszéli vatáfokkal közöljék, akik az állatok számát feltüntető harmincad-bolletát felülhitelesítik s annak bemutatása után fogja a bukaresti kincstári hivatal a visszahajtásra jogosító «passuális leveleket» kiállítani, hogy a sok csalásnak és visszaélésnek eleje vétessék. A bukaresti ágens előterjesztésére az erdélyi gubernium ezt az újítást körlevélben adta tudtára az érdekelt juhosgazdáknak, később pedig még a templomokban is kihirdettette, nehogy a marhák visszahajtásakor e miatt bajuk essék az érdekelteknek. De mivel a csalások így is elég gyakoriak voltak, elrendelték, hogy a juhosgazdáknak a behajtandó juhok és más állatok számát tartalmazó «passualis levelet» előre kellett megváltaniok a bukaresti agentián. Ez a rendszer pompásan bevált s megvolt az az előnye is, hogy kellő statisztikát szolgáltatott a legeltetést végző juhosgazdák számáról és nyájaik nagyságáról. Így pl. 1802-ből még 685 számú útlevelet is ismerünk, köztük olyat is, amely 1400 juhról és 48 lóról szól s hogy a legeltetés mennyire fejlődött, tanúsítja a további ada-

tunk, hogy 1803-ban az útlevelek száma a 885-öt is meghaladta, míg 1804 első hét hónapjában azok száma 682-re emelkedett.

A juhlegeltetést fejlődésében inkább az évekig tartó háború következtében beállott általános anarchia s a vagyonbiztonságot veszélyeztető zilált állapotok befolyásolták és hátráltatták érezhetően. Nyoma sem volt már többé Oláhországban azoknak a patriarkális életviszonyoknak, amelyek azt jellemezték és kellemessé tették. Napirenden voltak a rablások és csalások. A juhsgazdákat évtizedek óta bérelt régi havasaikon gyakran rablók támadták meg; egész nyájaikat elhajtván vagy megzsarolván őket, akik pásztori foglalkozásukban most követelődző embereikkel sem bánhattak úgy, mint azelőtt. Viszont a hatalom keze ritkán érte utól ezeket az elvetemedett gonosztevőket, akiket az erdélyi gubernium is szigorúan üldözött. Így pl. az Erdély déli határvármegyéiben módfelett elszaporodott tolvajok kiirtására 1795 őszén minden elfogott tolvaj után 100 s minden agyonütött után 50 rénesforint jutalmat tűzött ki, kemény büntetést, sőt halált helyezvén kilátásba azokra is, akik a tolvajoknak szállást adnak s hollétüket eltitkolják. Ennek dacára a lopások nem szüneteltek. Megegett ekként, hogy módos gazdák jutottak koldusbotra vagy egész falvak nyájai veszttek el máról-holnapra anélkül, hogy segíteni lehetett volna a bajokon. Ezek miatt napirenden voltak a panaszok s mégis általános feltűnést keltett az a vakmerő rablás, melynek folytán 1809 telén a szászsebesi szék öt községének Oláhországban telelő nyájaiból ismeretlen rablók 9303 juhot, 198 bárányt, 51 lovat meg egy szamarat hajtottak át túl a Dunán (Bulgáriába) s azokért a szegény mokányok még egy esztendő múlva is hiába kértek kártérítést a fejedelemtől.

Az erkölcsök lazulásából folyt az is, hogy az új rendeletekhez sem a juhsgazdák, sem pedig a tisztek nem alkalmazkodtak kellően. Másfelől a tavaszkor megszaporodott juhnyájuk mindig nagyobb számot tüntetvén fel, mint amennyi őszkor váltott eredeti bolletájukon volt, a határszéli vatáfok e miatt sok kellemetlenséget okoztak a birszánoknak. Ezért a gubernium jónak látta 1807 őszén újabb rendelettel szabályozni ezt a fontos ügyet, melynek lényege a következő volt:

1) Ezentúl a Havasalföldébe teleltetés vagy nyaraltatás végett kihajtott juhokat a harmincadi tisztek egyenként megszámlálják és arról a tulajdonos nevére szóló cédulákat adjanak; 2) ezeket a cédulákat a marhákat hajtó emberek a határszéli tiszteknek hitelesítés végett átadják; 3) a nyájuk mellett lévő szolgák bérüket csak a nyáj visszahajtása után kapják meg, régi szokás szerint marhákból; 4) azok a gazdák, akik évekig nem térnek vissza nyájaikkal, jelentkezzenek a bukaresti konzuláris agentíán s ott bediktáltván nyájuk megszaporodását, arról hiteles jegyzéket vegyenek ki; 5) azon juhsgazdák nyájai-

nak megszámlálását, akik valamely harmincad környékén laknak, a legközelebbi harmincad kiküldött tisztje fogja végezni.

E pontokat kiegészíté végre az a záradék, hogy a juhosgazdák szolgálk ténykedéseért felelősek, ők maguk pedig egymás támogatására — saját érdekükben — társaságokba álljanak s mindenek felett jelentkezzenek a bukaresti agentían, melynek pártfogására másként nem számíthatnak. Ez valóban pártfogolta is a szegény birszánok minden jogos kérését s annak köszönhető Caragea János vajda amaz intézkedése is 1814 tavaszán, hogy «a császári alattvalóktól» a határszéli tisztek többé semmiféle *avaetel* vagyis *ierbaritot* ne szedjenek azok után az állatok után, amelyekkel ők hazatérőben vannak.

Ezek a különböző *rendeletek* és *parancsok* nem mások a sistovi béke III. pontjával megtöltött 1786-iki fermán magyarázatánál, amely a birszánok jogait és kiváltságait biztosította. Ámde a fermánnak kétes vagy gyakran különbözőképen magyarázható pontjai is vannak, úgy hogy e kételyek s a különböző jól ismert visszaélések megszüntetésére Caragea 1815 őszén a boérokot tanácskozáásra hívta, amely a császári ágens meg a szacsali birszánok kiküldöttje jelenlétében megvizsgálván a juhosgazdák panaszait, 1815 november 16-án az idézett fermán alapján megállapította az Oláhországban elfoglalt erdélyi juhosgazdák jogait s e rendelet alakjában megjelent ünnepélyes okmány sok olyan jogot tartalmaz, amely nincs a fermánban s így azok hiánya adott volt okot a sok veszekedésre, panaszra és mindennapi kellemetlenkedésre.

Nem mélyedhetünk bele e fontos szabályzat elemezésébe, amely a birszánok valóságos törvénykönyvét alkotja, de meg kell állapítanunk, hogy Caragea János vajda annyi megértést tanúsított a juhosgazdák kívánságaival szemben, mint senki más előtte, valahányszor panaszaikkal hozzáfordultak. Az ő javukat szolgálja az a másik rendelete is 1818 tavaszán, hogy ne szedjenek semmi díjat azoktól a hazatérő birszánoktól, akik rendben levő útlevéllal bírnak, miként azt a buzeumegyei «idegenek zapcsiuja» nemrég tette, jogtalanul 100 tallért vevén el mindegyiküktől, habár rendesen be voltak vezetve az Idegenek lajstromába. Harmadik rendeletével Caragea vajda végre a beilik gyanánt vásárlandó juhok árát szabta meg 1817 tavaszán a következőkben: Cigájaberbecs vagy juh bárányával 6 tallér, birszánberbecs vagy juh bárányával 6 tallér, kecskebak vagy anya gidájával 5 tallér. Az addigi árakat a vajda (saját tanácsurái előterjesztésével szemben) átlag 50%-kal emelte, hogy alattvalóin segítsen vele, érintetlenül hagyván az előterjesztésben foglalt többi juh faj árait, amint következik: egy meddő cigájajuh vagy tercuj 3·25 tallér, egyéves noaten 3·15 tallér, ugyanez a birszánjuhokból 3·15 és 3·10, illetve a noaten 3·10 tallér; egy meddő kecske pedig 3·30 tallér.

Ezt a sokféle kihágást, szabálytalanságot és visszaélést regisztrálva ne feledjük azonban, hogy maguk a birszánok is ravaszkodtak és rendetlenkedtek s ahol csak lehetett, erőszakoskodtak s igyekeztek megkerülni a törvényeket, megvetni az ősi szokásokat és megkárosítani a legelőtulajdonosokat és kincstárt egyaránt. A panaszok egy része különben onnan is eredt, hogy mikor a juhsgazdák ősszel az országba bejönnek — jegyzi meg helyesen Merkelius — a földek még nincsenek mindenütt betakarítva, mikor pedig tavasszal (május havában) juhaikat a havasra hajtják, a földek megint művelés alatt állnak s a vetésekben az állatok kárt tehetnek. Ez még megjárta, de bántó volt az a tény, hogy az osztrák konzulátus védelme alatt élő erdélyi mokányok gyakran fitymálták az ország törvényeit, úgyhogy nem sok túlzást tartalmaz egy elkeseredett román író abbéli kifakadása — 1859-ből — hogy ezek a tömegekbe verődött emberek mindenféle rablást követtek el; erőszakkal ellepve a legelőket, a búzaföldeket, erdőket; megtagadva a hídpénzfizetést... és folytonos panaszokra adván okot a földbirtokosok részéről, akiknek valósággal ostorai, egy lézengő s minden rendet megtagadó szabados népesség képét nyújtván.

A juhsgazdák tevékenységét ekként a kormányok állandó éber figyelemmel kísérték, mert nem múlt egyetlen nyár sem, hogy miattuk panasz ne essék. Ezek a panaszok mindig ugyanazok s nagyon gyakoriak. Ezért csupán rajzunk teljessége s a történeti hűség kedvéért említünk belőlük néhányat. Így pl. a besztercevidéki polgárok juhait 1625 tavaszán elveszték a kimpulungi havason, ami nyilván úgy értendő, hogy azokat az ottani lakók bizonyára kártérítésül foglalták el, amiért a beszterciek nyájaikat ingyen legeltették havasaikon, miként 1638-ban is történt. Ez ellen ugyan a moldvai vajda tiltakozását jelenté be, de mivel azzal nem sokra ment, a kimpulungi lakosok 1639 tavaszán 78 besztercei juhot elszedtek az ott talált pásztoroktól. Ennek dacára a beszterciek továbbra is a moldvai havasokon legeltették nyájaikat anélkül, hogy valamit fizettek volna, azt állítván, hogy erdélyi területen állnak. Ebből természetesen kellemetlen viszályok keletkeztek, úgy hogy az Erdély és Moldova közti határ megállapítása végett 1641 őszén egy vegyes határvizsgáló bizottság szállt ki a Boica vizére s miután az erdélyiek azt állították, hogy az országhatár ott van, ahol a Dorna vize a Besztercébe ömlik, az országgyűlési rendek 1642 tavaszán felszólították Lupuj vajdát, hogy mozdítsa el onnan embereit. A vajda azonban azt felelte az erdélyi követek útján, hogy azok az emberek régebb ülnék azon a helyen, mint amilyen idő óta ő uralkodik s így tűzhelyeiket el nem ronthatja, annyiival kevésbbé, hogy a beszterciek sem bizonyíták még, hogy az a hely az övék lenne, holott bármely oklevelet mutatnának fel,

rögtön visszaadná nekik azt a földdarabot. Ezért a beszterceiek is moldvai területen legeltettek, amiért a veszekedések napirenden voltak. Így pl. 1680-ban Dragusin vornik levélben inti meg őket, hogy ha ismét eljönnek s nem fizetnek legelőpénzt, újra elzavarja állatjaikat «szállásaik»-ról. Ám ez annyira megszokott dolog volt, hogy számontartani sem érdemes. Az egykorúak fel sem vették e kihágásokat, melyekről mindenki tudott.

Gyakori eset volt az is, hogy eltagadták a juhok igazi számát, hogy kevesebb adót fizethessenek. Így pl. 1739 őszén kiderült, hogy a bolgárszegi oláhok csupán 4—5000 juhot jelentettek be oieritre, holott 120.000 juhuk legelészett benn Oláhországban, ami kitudódván, a vajda úgy az oierit, mint a vakarít díját felemelte, a bolgárszegiek oláhországi szőlőit és mósiáit pedig elkobozta. Nagy megütközést keltett a brassó- és szebenvidéki birszánok ama merészsége is, hogy 1782 őszén juhaikkal (nyilván álútakon) úgy vonultak ki az országból, hogy nem fizették meg az előírt díjakat. A fejedelem erre feljogosítá a földesurakat, hogy jövő évben, elővehessék a juhosgazdákat, mikor újra bejönnek és rövid úton felhajtsák rajtuk a szokott oieritot, vagyis állatonként 33 bánt, míg a más egyéb idegenek — régi szokás szerint — annak kétszeresét fizetik.

Nagyobb jelentőségűek voltak a kihágásoknál az úgynevezett hatalmaskodások és területfoglalások, melyekkel főleg a szászok foglalkoztatták a közvéleményt. Így a szebeniek a Bucsecs déli lejtőjén le egész a Lotru völgyéig lassanként 13 havast foglaltak el és birták «úgy, mintha az magyar föld lett volna», amíg egy hivatalos útja alkalmával Rákovicza Mihály vajdának magának tűnt fel a dolog. Erre a szászok kérdőre vonatván, a havasokat ők továbbra is birtokolták egy darabig, amíg véget érven a vizsgálat, Ghika Gergely vajda 1750 tavaszán elvette tőlük azokat. A szászok azonban nem nyúgodtak bele az ítéletbe s a hosszas perlekedésnek mégis az lett a vége, hogy tíz havast a szebeniek visszakaptak s csupán három maradt meg Sandul Bucșănescul másod-logofet birtokában, aki régi oklevelei alapján azt állítá, hogy azokat családja még Szapolyai János király ideje óta birtokolja.

Ennél is fontosabb volt Rozsnyó község évekig elhúzódó pere határszéli havasai miatt, amelyeken nyájaiknak állandó bántalmazást kelle szenvedniök az oláhországi boérok részéről, akik azt állították, hogy azokon a rozsnyóiaknak nincs joguk legeltetni és e miatt őket be is perelték. De az ügy különösen elmérgesedett 1790-ben (az osztrák megszállás idején), amikor a rozsnyóiak a predeáli hágó alatti részeken foglaltak el előbb egy havast, később pedig további négyet s legeltették azokon nyúgodtan nyájaikat a rozsnyói unguránokkal együtt. Ez a hatalmaskodás a rozsnyóiak ama régi sérelmének elmérgesedése volt, hogy ők (felmutatott okleveleik alapján) még Mihály vajda

idejében kaptak volt legeltetési jogot a Báj-havason és Szarvas-völgyben s azt a jogukat nemcsak zavartalan élvezték, de Rákóvicza vajda 1765-ben templomuk fenntartási költségeire való tekintettel megengedte nekik, hogy 1100 lábasmarhát (tehát ökröt, tehenet és lovat) legeltethessenek ott minden fizetség nélkül. Ezt a fejedelmi kedvezményüket is nyúgodtan élvezték egész 1720-ig, amikor egy Scarlati nevű bojér elvágta őket a Szarvas-völgytől, amelyen azontúl mind nehezebben legeltethettek, míg nem 1779 őszén a kormányzat perbe fogta és Bukarestbe idézte őket. Igazságuk tudatában a rozsnyóiak evvel a perrel nem sokat törődtek s továbbra is felhajták tavasszal nyájaikat régi havasaikra, bárhogya is elkergették onnan azokat a hatalom emberei. Dehogya a sok herce-hurcának vége legyen, Merkelius bukaresti osztrák ágens kijárta, hogy 1787 július havában végre külön bizottság vizsgálta meg az ügyet a helyszínen, melyben az ágens is résztvett; de ekkor meg kitűnt, hogy a panaszló bojároknak semmi régi oklevelük nem volt, amivel jogukat bizonyíthatták volna, csupán valami öreg emberekkel akarták igazolni, hogy a megnevezett bojárok mintegy 60 esztendeje bírják a kérdéses havasokat. Három évre reá Sufu fejedelem újabb helyszíni szemlét rendelt el az ügyben, mely azonban a kitört háború miatt halasztást szenvedett és évekig elhúzódott, amíg véglegesen rendezhették.

Az ügy közléről érinté magát Rozsnyó községét is, amely — annak idején — a pört felvette és 1793 tavaszáig már 4000 forintot költött reá. De érdekelve volt benne a rozsnyói evangélikus egyház is, amely 1764 óta szenvedett a bojárok túlkapásai miatt. Ezek a bojárok a Kretzulesku-, Chrysoskole-, Paleolog- és Sinai-családok mindenkori tagjai közül kerültek ki, arra hivatkozván, hogy a Báj-havas és Szarvas-völgy immár kétszáz esztendeje az övék; csakhogya, mikor régi írsaikat kívánták, azzal feleltek, hogy azok elégtek és elvesztek. A rozsnyóiak kára azért is nagy volt, mert az agentia közbenjárására az Országos díván még 1788-ban úgy döntött, hogy vissza kell nekik adni az egész havast a Szarvas-völgyig, most pedig a háborús viszonyokat a szomszédok úgy kihasználták, hogy abból is nagy káruk támadt. Így pl. 1794 őszén a kimpinai vatáf megjelent a színájai egumennel vitás havasaik egyik esztenáján, ahonnan erőszakkal 12 nagy tömlőtúrót vettek el, viszont a következő évben Mihalache vatáf a színájai Seszul nevű havasokon legelő 719 kecskét fejette naponta eleinte három, később két ízben, habár azok az állatok a rozsnyói öreg lutheránus papéi voltak, kinek a vatáf ekként 48 forint kárt okozott.

Az ilyen határsértések és foglalások s annak következtében határvizsgálatok különben napirenden voltak. Így pl. 1783-ban Mihály Béla csángó ügye foglalkoztatta az oláhországi hatóságokat, aki több társával azt állította és igyekezett bizo-

nyítani, hogy a szlavéni havas régidőtől fogva az övé. Ezek a hatalmaskodások és legelőfoglalások egyébként — úgylátszik — természetes velejárói voltak a rendszerint nehezen megközelíthető havasokon lefolyó pásztorkodás-mesterségnek, amelyben a juhászokat alig zavarhatta meg olykor valamilyen hivatalos közeg.

Visszaélésnek tekintetett a kormány részéről az is, ha valamelyik erdélyi juhosgazda nem ment haza évekig s végleg letelepedett az országban. Ezt annyira számon tartották, hogy 1792 tavaszán fejedelmi paranccsal tiltották el Nica Teisán szuditot attól, hogy ingatlant vásároljon; midőn pedig 1794-ben kitudódott, hogy egy Laczkó nevű csángó házat vett magának Bukarestben, a fejedelem visszaadatta neki a háza árában fizetett 100 tallért, mivel — úgymond — a Nizam törvényeinek rendelkezései szerint neki nem volt joga ahhoz, hogy házat és földet birjon uralma alatt. Ez valóban így volt a porta ismételt hatihumajumai folytán, de azért a juhosgazdákat mégis meglepte, mert ezt a tilalmat régebben nem vették oly szigorúan, sőt két év előtt Kimpulungon még a sokadalomban is kihirdették, hogy aki az országban letelepszik, kétévi adóelengedést kap, utódai pedig adómérséklésben részesülnek. Ez az engedély dekretálta a meghonosodott szokást, mert hisz erdélyi juhosgazdák népesítették be a havasalföldi Kimpulung körüli vidéket a velük hozott erdélyi (főleg fogarasföldi) falunevekkel, szerződést is kötven a mezőváros bírójával, hogy ezentúl ne kelljen nekik «a városnak» tavaszkor minden nyáj után egy-egy bárányt adniok, mint eddig. Ám birsánjuhászok telepedtek le egyéb helyeken is egész Oltvidéken, úgy hogy pl. a mehedinci Tatarlest falut is ők alapíták a XVIII. században s annak templomfalán mainapig is látszik egy nyájörző juhász ezzel a tanuságos felíráttal: *Ez a templom a juhok pénzén épült*, míg a képen magán az alapító juhászgazdák láthatók nejeikkel és gyermekeikkel.

Erdélyből így mindegyre több ungureán érkezett Oláhországba, kivált az (1806—12 közti) orosz okupáció idején, nemcsak, mert ott könnyebben élhettek, de hogy szabadúljanak az osztrák katonai szolgálat alól, amely nagyon hosszú és terhes vala. A havasalföldi kormány aztán idővel rájött arra a jobb meggyőződésre, hogy ezek a szorgalmas gazdaemberek, akik Erdélyből jöve letelepednek, «az ország hasznára is válnak» s így Caragea János vajda 1813-ban megújítja kiváltságait; hogy pedig letelepedésük jórendben történjék, egy külön hivatalt alapított, amelynek minden érdekelt megyében egy-egy iszpravnikja lévén, a bejövő embereknek annál kelle jelentkezniök. Ezeknek aztán félesztendei adómentességük volt, amíg maguknak házat szerezhettek, hogy ne kalandozzanak szerteszét «mint valami hasznot nem hajtó darazsak» az országban.

Ez az okos és emberies intézkedés abból az alkalomból történt, hogy 1813 őszén 20 birszáncsalád s velük 70 nőtlen ember jött át a határon letelepedésre s a lovistei iszprávník nekik helyet rendelt, «ahol maguknak választani kívántak», amiért a fejedelemtől külön dícséretben részesült. Nagyobb csapatokban érkezvén az erdélyi ungureánok, *szállásokban* telepedtek le, amelyeket «az agentia falvai» néven tartottak nyilván az osztrák konzulátuson, felügyelőjüknek kötelessége lévén számon tartani őket egyenként, elűzvén közülök azokat, akik netán nem erdélyiek, «mint valami földrontókat, akiknek ottlakása nem vált hasznára a többi adófizetőknek» és egyben vigyáztva arra is, nehogy az így letelepültek közül valaki szolgaságra adja magát, hogy ekként az adófizetés alól szabaduljon.

X.

Érdekes fejlődést nyert az erdélyiek havasalföldi legeltetése Beszarábia elvesztése következtében, amely országrész tudniillik az orosz a törökkel folytatott hatévi háborúja után 1812 tavaszán rabolta el Moldovától. A gazdag, de nem eléggé lakott új tartományba ugyanis az orosz azzal az ígérettel csalogatta az embereket, hogy ott nekik a pusztá helyeken ingyen lakhelyet ad. Amint ennek híre jutott Erdélybe, a juhosgazdák nagy számmal indultak nyájaikkal arrafelé. Mikor azonban a gubernium híret vette, hogy Beszarábia végleges átadása következtében, a Prut vizén való átjárást október 14-én lezárják s az oroszok onnan többé senkit ki nem engednek, körrendeletben hívta fel az érdekeltek figyelmét erre a körülményre, bár annak különös hatása már azért sem lehetett, mivel az a körrendelet mindössze öt nappal adatott ki hamarább a jelzett határidőnél. Ezekre a veszedelmekre s a kivándorlás megakadályozására egyébként egyidejűleg maga Metternich kancellár hívta fel a bécsi Erdélyi udvari kancelláriát, amely aztán sürgősen átírván az Erdélyi guberniumhoz, az november 9-én újabb körrendeletben hívta fel alattvalói figyelmét a már korábbi körlevelében részletezett veszedelemre, kimondván, hogy a prútontúli vidékre senki útlevelet nem kaphat, aki pedig haza nem tér Beszarábiából, az emigránsnak fog tekintetni s az emigránsokat sújtó büntetés alá fog esni. Ezt a szigorú parancsot a gubernium főleg a galaci osztrák starosta-megbízott — Manzoli — ama jelentésére adta ki, hogy Galacon át immár igen sok erdélyi juhnyáj és ló hajtattott ki Beszarábiába s azoknak pásztorai az ő intésére nem hallgattak. Ez intések dacára a juhnyájak szakadatlanul hajtattak ki Beszarábia termékeny földjére, főleg valami Ferig nevű ember vezetése alatt, úgy, hogy már 1812 szeptember közepén mintegy 40 juhnyáj volt künn legalább 1500 juhval és nagyszámú lóval. Ez a szám

lassanként mindegyre szaporodott és ámbár a kivándorolt juhosgazdák beszarábiai életéről nem igen van túlsok adatunk, azt látjuk, hogy az Erdélyi gubernium továbbra is figyelemmel kísérte e kérdést, mert az közléről érdekelte az ország közgazdaságát, amely e váratlan újabb kivándorlás útján emberi és állati erőben sokat veszített. Az a benyomásom azonban, hogy a kivándoroltak nem találták meg azt, amire számítottak, mert midőn a bécsi udvar közbenjárására az orosz kormány megengedte a juhok hazahajtását, 1815 június 12-ig 50.000 juh hajtattott vissza Erdélybe s csupán a lovak kihajtására várták még az oroszok végzését, miután előbbi rendeletük a szarvasmarha hazahajtását is magában foglalta. Akik azonban a juhosgazdák közül az engedélyt nem várhatták meg, lopva tértek vissza — nagy károkkal — az «Izsák révén» úsztatva át lovaikkal a Prúton.

A vándorlást megszokott és jó legelőt kereső birszának pár év múlva most meg Dobrudsába kezdtek kiszállingózni. Ezt a kivándorlást is eltiltotta ugyan az Erdélyi gubernium, de azért a galaci alkonzul hivatalos jelentése szerint 1818 elején Brailán és Hirsován több mint 100.000 juhot és 1500 lovat költöztettek át 60 nyájban az erdélyi juhosgazdák a Duna jobbpartjára, hol azok Babadag, Ederles, Kűsztendze és Hirsova községekben telepedtek le. Brailán a gazdák 4 parát fizettek minden juh átszállításáért a pasának, a szembenlévő Macsinban meg 2 parát. Ugyanennyit kelle fizetniök letelepedési helyükön, ahol török alattvalóknak nyilváníttatván, évi 12 piaszternyi fejadóra köteleztettek, amivel a gazdák úgy meg voltak elégedve, hogy ki is jelentették, hogy inkább időznek Törökországban, mint Beszarábiában, ahol sok kellemetlenség érte őket az oroszok részéről.

* * *

Ez a fentiekben vázolt juhlegeltetés, amely idővel egész Beszarábiáig, sőt le Dobrudsza legdélibb részéig elterjedt, mind több gondot adott a hatóságoknak és azok ellenőrző közegeinek. Miután pedig Oláhországban állandó volt a panasz, hogy a marháikat telelésre oda behajtani szokott mokányok úgy a bemenetel, mint a kijövetel alkalmával előírt szabályokat nem mindenkor tartják meg és sok káros rendetlenségre szolgáltatnak okot, Caragea vajda 1813 elején a bukaresti osztrák ágensnek ez ügyben az alábbi új rendszabályokat terjesztette elő:

1. Minden juhsgazda köteles új útlevelet váltani a régi elrongyolt helyett, kivált, hogy köztük olyan is van, aki útlevél nélkül megy ki.
2. Mindenkinek csak saját állatállománya legyen beírva útlevelébe s többen egy útlevéllel nem járhatnak.
3. Mindenkinek csakis a plajás úton szabad ki-bejárni Oláhországba, nem holmi álösvényeken, hogy a plajások marháik számát az

útlevél hátára feljegyezhessek s azt aláírásukkal hitelesítsék. 4. Mindenki ugyanazon a pályás vagy tágasabb országúton térhessen vissza juhaival, amelyen Oláhországba bement volt, anélkül, hogy nyájának egy részét más úton hajthassa vissza. 5. Mindenki magánál hordja útlevelét, mert semmi mentséget a határszéli tisztek el nem fogadhatnak; ellenkező esetben juhaikat nem eresztik vissza Erdélybe. 6. Ugy a bemenetel, mint a visszatérés alkalmával szép rendben kell a nyájakkal átlépni a határt, elkerülve mindenféle «tojongást», hogy a határszéli tisztek ellenőrző vizsgálatukat nyugodtan hajthassák végre.

E kívánságokat az ágens helybenhagyván, felterjeszté az Erdélyi guberniumnak, mely azt magyar rendeletbe foglalva minden megyének megküldte, kihirdetvén, hogy az 1814-től kezdve érvényes minden érdekelt juhosgazdára nézve. Nem-sokára a moldvai hatóságok is ugyanezt a szabályt állították fel az Erdélyből vagy Bukovinából érkező juhosgazdákkal szemben s a gubernium azt is külön körlevélben adta az érdekelt juhosgazdák tudomására, meghagyván, hogy mindazok a marhákkal kereskedő gazdák, akik «nyaralás vagy telelés végett Moldovába marhákat vagy juhokat szoktak hajtani», az eddigi visszaélések elkerülése végett a határon «az elüljáró tisztnek, az úgynevezett iszpravniknak» részletes jegyzéket nyújtsanak át állatjaik számáról és magukat «harmincadi bolétákkal is legitimálni» el ne mulasszák.

Ezekhez a szabályokhoz a birszánok — kénytelenségből is — készséggel alkalmazkodtak, mert hisz juhaik kihajtása és legeltetése a két oláh fejedelemségben élethivatásuk s egyben keresetforrásuk volt. E keresetforrás igen tisztességes jövedelmet biztosított, amit pompásan illusztrál az az adatunk, hogy (még a XVIII. század végén is) egy juh átlagosan egy forint hasznót hajtott évente gazdájának, hacsak valami rendkívüli vész nem pusztította nyájait. Ez tekintélyes jövedelem, ha meggondoljuk, hogy a cigájajuh ára 2—2½ frt volt, egy birszáné 1·15 frt, egy bárányé meg 12—15 krajcár; akkor, amikor 100 asper 1 piaszter volt, 100 piaszter meg 80 báni, viszont 2 asper (vagy garas) egy para és 40 para egy leu. Másfelől a finom gyapjú okájának ára 30 kr. volt, a durvái 12—15 kr. (a fekete gyapjúé olcsóbb), míg a bárányhúsé 4 para (6 kr.) vagyis ép kétszerese a marhahúsénak, amelynél azt többre tartották. Ha már most tudjuk, hogy pl. 1786-ban mintegy 4 millióra becsülték Havasalfölde juhállományát — amely pedig valójában nagyobb volt — s hogy ebből (már 1780-ban) félmilliónál többre tették az Erdélyből legelésre ájtott juhok számát, könnyen felbecsülhetjük annak a nagy nemzeti vagyonnak az értékét, amelyet ez a fontos közgazdasági intézmény a köznek s az általános jólét számára jelentett.

A kor szelleme szerint a legeltetés is bérbe volt adva, még pedig városoknak vagy egyeseknek, kiknek neve *otkupciu* volt. A dolog a gyakorlatban úgy ment, hogy a vajda bérbe adta az oieritot tanácsurainak, a «12 főbojárnak», akik megint tovább adván azt kisebb bojároknek, azok ismét eladták jogukat élelmes kereskedőknek meg zsidóknak s így könnyen elképzelhető, hogy az mint nőtt és drágult a szegény juhosgazdák terhére.

Hogy miként adták bérbe az oieritot, arról az osztrák megszállás idejéből vannak számszerű adataink, amelyek egyúttal tiszta képet nyújtanak a kisoláhországi juhlegeltetési viszonyokról is. Így látjuk az oieritszerződésekből, hogy míg a kormányzat 1720 elején a régi szokás szerint 30.000 magyar forinton akarta bérbeadni a krajovai bolgárok kapitányának egy ideiglenes szerződés alapján, a dévai bolgárok a megállapított összegnél egy «zacskóval» többet, vagyis 31 zacskót, tehát 31.000 magyar forintot ajánltak; mikor pedig évvégén szóba jött a következő évi bérbeadás, amely 36 zacskóban állapított meg, a krajovai boérség — váratlanul — 55 zacskó pénzt ígért érte. Így esett, hogy a krajovai igazgatóság két év múlva már 100 zacskó évi jövedelemre számított, habár 1723 elején csupán 83.583 frt 20 krajcár jövedelmet szedett belőle. De alig múlik el további két esztendő s az osztrák kormányzat 1725 őszén már 130 zacskó jövedelmet ér el, amellet, hogy szerződésileg biztosíták a boérek és kolostorok, valamint a parasztok és birszánok előjogait.

Az oieritból Kis-Oláhország (Oltenia) osztrák megszállása idején 1720-ban évi 55.800 frt folyt be, 1725-ben meg épen 117.833 frt. De mikor látták, hogy ez az összeg évről-évre csökken, a legeltetést 1729-ben a kormány nem adta többé bérbe, hanem azt maga kezelte, bár úgy sem ért el vele nagyobb jövedelmet. Ennek dacára az 1720—33 közti 14 esztendő 925.687 forintot jövedelmezett a kincstárnak s ez folyton emelkedvén, a század végén Oláhországban, 1769-ben 400 zacskó aranyra becsülték, 1777-ben meg már 500 zacskóra, azaz 250.000 orosz-lán-forintra, míg 1796 nyarán Moruzi vajda 640 zacskó pénzért adta el licitáción (a boérek és a papság beleegyezésével) a legtöbbet ígérőnek. Végül egy másik adatunk szerint az oierit Oláhországban 1782-ben 280.000 leit jövedelmezett, Moldovában 1785-ben pedig 170.000 leit, ami tekintélyes jövedelem volt, ha tudjuk, hogy a bérlők a kincstárnak juhonként még 1808-ban is csupán 11 aspert fizettek, ajándékképpen pedig minden juhosgazda után külön 80 aszpert s ez mégis 190.000 lei jövedelmet jelentett a kincstárnak, melynek öt jövedelmi forrása közül ez volt az egyik legfontosabb, miután a vámok, a sóaknak mellett a dézsma 150.000 leit, a szeszjövedelem meg csupán 91.000 leit tett ki. Caragea vajda alatt az oierit azonban (1815-ben) juhonként 10 parával bérbe adva már 367.000 leit hajtott a «jévedelmi

kamara» részére, amelybe ezidőben az befolyt, ami az állami összjövedelemnek közel $\frac{1}{6}$ -odrésze volt, úgy hogy csak a szeszadó, a vámok és sóbányák hérélete volt annál magasabb.

Miként fejlődött azontúl (1821-en innen) az erdélyiek legeltetése Moldovában és Havasalföldében, tovább nem nyomozhattuk levéltári kutatásaink folyamán. De bizonyos, hogy ez a bölcs váltógazdaság, amelyet a földrajzi viszonyok előnyeinek okos kihasználásával a mokányok — hosszas tapasztalatok alapján — megteremtettek, páratlan tökéletességre emelte a románoknál a pásztorkodást, melyet ők kiválóan szerettek és műveltek s még rideg hivatalos okmányban is «mesterkéletlen, ártatlan, édes élethívátásnak» nevezték, amely századokon át egy nagy társadalmi réteg jólétét biztosítja és — főleg a múltban — három-négy egymásrautalt ország közgazdaságának adott lendületet és erőt!

Használt források jegyzéke.

- Analele Academiei Române (București) vol. VIII, XII, XV, XXII és XXXII.
- Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae. Varadini, 1653.
- Archiva Românească (București) vol. I—II.
- Aurelian P. S. Schițe asupra stării economice a României în secolul XVIII-lea. București, 1882. (Anale III.)
- Barabás Samu : Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii Comitum familiae Teleki de Szék. Vol. I. Budapest, 1895.
- Bécsi Staatsarchiv. (Turcica. Mokane.)
- Benkő Iosephus : Transsilvania. Vol. I—II. Vindobonae, 1778.
- Beschreibung des Banats, der Walachey und Moldau. Leipzig, 1789.
- Betlem Nikos Comte, Memoires historiques. Amsterdam, 1736.
- Bethlen Miklós ifjúkori életének leírása. Kolosvár, 1804.
- Bethlen Miklós gróf történeti emlékrajzai. Pest, 1864.
- Bianu-Hodoș : Bibliografia Veche Românească. Vol. II. București, 1910.
- Bogdan Ioan : Documente și regeste privitoare la relațiile țării rumînești cu Brașovul și Ungaria. București, 1902.
- Bogdan Ioan : Documentele lui Ștefan Cel Mare. Vol. I—II. București, 1913.
- Bolintineanu Demetrie : Călătorii la Românii din Macedonia. București, 1863.
- Boscovich Joseph Abt : Reise von Constantinopel, durch Rumänien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg in Pohlen. Leipzig, 1779.
- Budapesti Országos Levéltár, Erdélyi kincstári osztálya.
- Bukaresti Arhiva Agenției Austriace. (Biblioteca Academiei Române.)
- Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. Bucarest, 1912.
- Buletinul Comisiei Istorice a României. Vol. I. București, 1916.
- Buletinul Societății Regale Române de Geografie. Tomul XLI. București, 1922.
- Cancel P. Păstoritul la poporul român. București, 1913.
- Cantemir Demetrii principis Moldaviae Descriptio Moldavicae. Bucaresti, 1872.
- Capidan Th. Românii nomazi. Cluj, 1926.
- C[arra] M. Histoire de la Moldavie et de la Valachie. Jassy, 1777.
- Columna lui Traian anul 1874.
- Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc. Sibiu, 1913.
- Convorbiri Literare (București) Vol. XLVI. 1912.
- Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. Vol. I. Budapest, 1885.
- Cserei Mihály históriája. Pest, 1863.
- Densusianu Ovid : Păstoritul la popoarele romanice. București, 1913.
- Densusianu Ovid : La vie pastorale chez les Roumains. Paris, 1914.
- Densusianu Ovid : Vieța păstorească în Poesia noastră populară. Vol. I—II. București, 1922.
- Derblich W. Land und Leute der Moldau und Walachei. Prag, 1859.

- Dicționarul limbii române. Tom I. București, 1913.
- Dițescu D. Constantin: Contribuțiuni la studiul oilor țigăi și țurcane ca producătoare de lapte. București, 1911.
- Dobrescu Nicolae: Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace. București, 1906.
- Engel Johann Christian: Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804.
- Erbiceanu C. Cronicarii greci. București, 1888.
- Erdélyi országgyűlési emlékek. II—VIII. és X. köt. Budapest, 1877—1884.
- Földes János: Az oláh erdei pásztornépről. Ungvár, 1907.
- Giurescu C. Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci. București, 1913.
- Graiul Nostru. Vol. I—II. București, 1908.
- Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788—89 und 90 durch die Dacischen und sarmatischen oder Nordlichen Karpathen. Nürnberg, 1791.
- Hauterive D' La Moldavie. Bucarest, 1902.
- Hintz Johann: Das wandernde Siebenbürgen. Kronstadt, 1876.
- Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.
- Hunfalvy Paul: Ethnographie von Ungarn. Budapest, 1877.
- Hunfalvy Paul: Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien, 1883.
- Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor. (București) Vol. XI, XV és XIX.
- Iorga N. Documente privitoare la familia Callimachi. Vol. I. București, 1902.
- Iorga N. Studii și documente privitoare la istoria Românilor. (București) Vol. V—VII, IX és X.
- Jacubenz: Die Cis-Alutanische Walachei unter Kaiserlicher Verwaltung. Wien, 1890.
- Karaczay, F. Graf: Die Moldau, Wallachey, Bessarabien und Bukowina. Wien, [1817].
- Kogălniceanu Michail: Letopisețele Moldaviei și Valachiei. A doua edițiune. Tomu I—III. București, 1872—74.
- Kolozsvári Erdélyi Múzeumi Könyvtár levéltára.
- Komáromy Ferencz: Pártküzdelmek. Korrajz Erdély történelméből. Kolozsvár, 1872.
- Lupaș Ioan: Câteva pagini din trecutul comunei Săliște. Sibiu, 1903.
- Magyar országgyűlési emlékek. IV—V. köt. Budapest, 1876—77.
- Maier Petru: Istoria pentru începutul Românilor în Dachia. Buda, 1812.
- Martens: Recueil des traités. Vol. III. Gottingue, 1791.
- Martonne Emmanuel de, La vie pastorale et la transhumance dans les Karpates méridionales; leur importance géographique et historique. Leipzig, 1904.
- Metes Ștefan: Păstori ardeleni în Principatele române. Cluj, 1925.
- Mitilăne M. Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine. București, 1874.
- Moldován Gergely: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed, 1899.
- Moldován Gergely: A magyarországi románok. Budapest, 1913. (XVIII. fej. A román juhászat.)
- Monumenta Hungariae Historica. Diplomatarium. Vol. XXIII. Budapest, 1874.
- Nyelvtudomány. (Budapest) 1909.
- Păcală Viktor: A Nagyszeben vidéki resinárok lakóhelye és életviszonyai. Budapest, 1905.
- Păcală Victor: Monografia comunei Rășinari. Sibiu, 1915.

- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Vol. VII. Brassó, 1918.
Raicewich : Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia, e Moldavia. Napoli, 1788.
Raicewich Ignaz : Bemerkungen über die Moldau und Wallachey. Wien, 1789. (További német kiadása Strassburg, 1790.)
Revista Istorică (București) 1926.
Revista Istorică a Arhivelor României. Brosura I. București, 1865.
Revista pentru istorie, archeologie și filologie. Vol. XII. București, 1911.
Samec Johann Wladimir : Die Alpen des Altlandes in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1865.
Schmidl A. Adolf : Das Bihar-Gebirge. Wien, 1863.
Siebenbürgische Quartalschrift. Vol. I—III. Hermannstadt, 1790—93.
Stefanelli T. V. Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc. București, 1915.
Sulzer Franz Joseph : Geschichte des transalpinischen Daciens. Vol. I—III. Wien, 1781—82.
Székely oklevéltár. Vol. VII. Kolozsvár, 1898.
Szentkirályi Ákos : Erdély juhaj. Kolozsvár, 1923.
Takáts Sándor : Rajzok a török világból. Vol. II. Budapest, 1915.
Tempea Radu : Istoria bisericei Scheilor Brașovului. Brașov, 1899.
Tesaure de Monumente Istorică. Vol. I—III. București, 1862—64.
Tornton Tomaș : Starea de acum ... a prințipurilor Valahiei și a Moldaviei. Buda, 1825.
Török-magyarkori történelmi emlékek. Vol. IV. Pest, 1870.
Történelmi Tár (Budapest) 1885.
Transilvania (Sibiiu) 1890.
Troester Johann : Das Alt und Neu Teutsche Dacia. Nürnberg, 1666.
Turnu Ioan : Escursiuni pe munții țerei Bârsei și ai Făgărașului. Brașov, 1896.
Urechia V. A. Istoria Românilor. Vol. I—IV. București, 1891—92.
Uricariul. Vol. I. și VI. Iași, 1852—1876.
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Vol. II. Hermannstadt, 1897.
Vaillant I. A. La Romanie. Vol. III. Paris, 1845.
Vajda Emil : A Vargyasi Daniel-család a közpályán. Budapest, 1894.
Valentineanu I. G. Austria în Principatele române. București, 1859.
Veress Endre : Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok. Kolozsvár, 1910.
Veress Andrei : Orânduilei românești vechi tipărite în Ardeal. București, 1926.
Veress Andrei : Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara Românească. (Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorică. Seria III. Tomul VII. Mem. 6.) București, 1927. (Nagy 8-rétű 104 lap. Függelékül 11 oklevél, köztük kettő magyar nyelvű, 1807—13-ból.)
Wolf Andreas : Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. Vol. I—II. Hermannstadt, 1805.

3.
a

7.

9.
1-
2-

t,
ti
s.

6.
9.
1.
ei

1-
i.
2.
1.

1-
9.
és

11.
â-
1.
ül
ei-

405

